

# ગીતા ધ્વનિ

[પ્રતાપી સમસ્યાની અણવાડ]

કિશોરલાલ મશરૂવાળા

# ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૨૭૭૬૬ કિંમત ૦.૧૬.

ગ્રંથનામ ગા.દ્ય.નિ

વર્ગિક ૫૬૫:૬

# ગીતાધ્વનિ

( શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો સમશ્લોકી અનુવાદ )

કિશોરલાલ ધનશ્યામલાલ મશરૂવાળા



નવભારત પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

મુદ્રક અને પ્રકાશક  
જીવણુજી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ  
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ

નવી સંશોધિત આવૃત્તિ

દોઢ આનેા

પ્રત ૧૦,૦૦૦  
સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૬

## પ્રસ્તાવના

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો મારો પહેલો અનુવાદ ૧૯૩૪માં બહાર પડ્યો હતો. છપાયા પછી મને એમાં ઘણી ખામીઓ દેખાઈ. આ અનુવાદ ગીતાધ્વનિની બીજી આવૃત્તિ નહિ, પણ નવો જ અનુવાદ છે એમ કહી શકાય. ઘણા થોડા શ્લોકો જેમના તેમ રહેવા પામ્યા છે.

આ પૂરેપૂરું સમશ્લોકી ભાષાંતર છે. સિવાય કે, મૂળમાં અનુષ્ટુપ ઉપરાંત અનેક પ્રકારનાં જ્યાં ઉપજ્ઞતિ વૃત્તો આવે છે ત્યાં તેને અદ્વૈ, આમાં ઇદ્રવન્ન-ઉપેંદ્રવન્નનો જ ઉપજ્ઞતિ છંદ વાપર્યો છે. કવિતામાં જોડણીની તથા હ્રસ્વ-દીર્ઘની છૂટ લેવાની રીતોનો ઉપયોગ મેં બનતાં સુધી ટાળ્યો છે. એમાં નીચેના અપવાદો છે :

(૧) તદ્ભવ ઈ, ઉ કે ઇ, ઉંના અંતવાળા શબ્દોનો જરૂર પ્રમાણે હ્રસ્વ-દીર્ઘ ઉચ્ચાર કર્યો છે. તેને માટે લઘુ-ગુરુદર્શક ચિહ્નો પણ હમેશાં વાપર્યાં નથી. (૨) હકાર શ્રુતિવાળા શબ્દોમાં ક્યારેક હ ને જોડ્યો છે :

જેમકે, રહે-રહે; કહે-કહે; પહેંચ્યો-પોંચ્યો; પહેલાં-પહેલાં ઇ. (૩) પ્રકૃતિ જેવા એકબે તત્સમ શબ્દોમાં હ્રસ્વનો દીર્ઘ કરવો પડ્યો છે. (બે ત્રણ જગ્યાએ 'સુણ' છપાયું છે, તે ભૂલથી છે.) જોડણીના લેખનમાં કોઈક કેકાણે લૈ, થૈ એવી જોડણી રાખવી પડી છે, તથા મને (= મનમાં) અને મને (= મુજને)નો ગોટાળો ન થાય તે માટે ખીજ અર્થમાં હોય ત્યાં 'મ'ને' જોડણી કરી છે. (') આ ચિહ્ન હકાર શ્રુતિ અથવા લકાર લોપ દર્શાવવા ખીજે પણ એક બે જગ્યાએ વાપર્યું છે.

કેટલાક શ્લોકોના અર્થો બખ્ખે રીતે કરી શકાય છે. મેં ત્યાં બંને અર્થો નીકળી શકે તે રીતે પદ-રચના કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે, અને ટીપમાં મારી પસંદગી બતાવી છે.

આ અનુવાદમાં શ્રી. વિનોબા તથા શ્રી. શિવાજી (વિનોબાના ભાઈ)ની મને ઘણી કીમતી મદદ મળી છે. તે માટે તેમનો આભારી છું.

**વધી**

ગોકળઆઠમ

તા. ૬-૬-૧૯૩૬

**કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળા**

# અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના	૩
ધ્યાન	૭
૧. અર્જુનનો ખેદ	૩
૨. જ્ઞાન અને યોગનું તત્ત્વ	૧૨
૩. કર્મસિદ્ધાંત	૨૬
૪. જ્ઞાન દ્વારા કર્મનો સંન્યાસ	૩૩
૫. જ્ઞાનદશા	૪૦
૬. ચિત્તનિરોધ	૪૫
૭. જ્ઞાનવિજ્ઞાન	૫૪
૮. યોગીનો દેહત્યાગ	૫૯
૯. જ્ઞાનનો સાર	૬૫
૧૦. વિભૂતિ વર્ણન	૭૧
૧૧. વિરાટ દર્શન	૭૮
૧૨. ભક્તિતત્ત્વ	૯૧
૧૩. ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞ વિચાર	૯૪
૧૪. ત્રિગુણ નિરૂપણ	૯૯
૧૫. પુરુષોત્તમ-સ્વરૂપ	૧૦૩
૧૬. દૈવી અને આસુરી સંપત્તિ	૧૦૭
૧૭. ગુણથી ક્રિયાઓના ભેદ	૧૧૧
૧૮. ગુણ પરિણામો અને ઉપસંહાર	૧૧૬

## ધ્યાન

પરં બ્રહ્મ, પરં ધામ, છો પવિત્ર તમે પરં;  
આત્મા, શાશ્વતને દિવ્ય, અજન્મા, આદિને વિભુ! ૧

તમારું રૂપ જાણે ના દેવો કે દાનવો, પ્રભુ!  
તમે જ આપને આપે જાણતા, પુરુષોત્તમ! ૨

તમે પરં અક્ષર, જ્ઞેય તત્ત્વ,  
તમે મહા આશ્રય વિશ્વનું આ;  
અનાશ છો, શાશ્વત ધર્મપાળ,  
જાણું તમે સત્ય અનાદિ દેવ. ૩

પિતા તમે સ્થાવરજંગમોના,  
લોકો તણા પૂજ્ય મહાગુરુયે;  
ત્રિલોકમાંયે તવ તુલ્ય કે ના;  
કયાંથી જ મોટો? અનુપ પ્રભાવી! ૪



સાંખે પિતા પુત્ર, સખા સખાને,  
 પ્રિય પ્રિયા, તેમ મ'નેય સાંખો;  
 મારાં હજારો નમનો તમોને,  
 નમો નમસ્તેય નમો નમસ્તે !

૫

સમ તું સર્વ ભૂતોમાં, વા'લા વેરી તને નથી;  
 તોયે તું-માં રહે ભક્ત, તુંયે તેમાંહિ ભક્તિથી. ૬  
 દુરાચારીય કેા મોટા થૈ અનન્ય બને તને;  
 શીઘ્ર તે થાય ધર્માત્મા, પામે શાશ્વત શાંતિને. ૭  
 મન ભક્તિ તને અર્પું, તને પૂજું, તને નમું,  
 મ'ને, તે બુદ્ધિનો યોગ, આપ જેથી તને મળું. ૮  
 રહેલો આત્મભાવે તું તેજસ્વી જ્ઞાનદીપથી,  
 ધરીને કરુણા મારા અજ્ઞાન તમને હણુ. ૯

# ગીતાધ્વનિ

## અધ્યાય ૧૯૦

### અર્જુનનો ખેદ

ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા —

ધર્મભૂમિ કુરુક્ષેત્રે યુદ્ધાર્થે એકઠા થઈ  
મારા ને પાંડુના પુત્રો વર્ણી શી રીત, સંજય ? ૧

સંજય બોલ્યા —

દેખી પાંડવની સેના ઊભેલી વ્યૂહમાં, પછી  
દ્રોણાચાર્ય કને પોંચી રાજા દુર્યોધને કહ્યું : ૨

દુર્યોધન બોલ્યા—

જુઓ, આચાર્ય, આ વ્યૂહ મહા પાંડવસેનનું  
રચ્યું જે આપના પેલા બુદ્ધિમાન શિષ્ય દ્રૌપદે.<sup>૧</sup> ૩

---

૧. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રૌપદીનો ભાઈ.

## અધ્યાય ૧૯૧.]

અહીં મોટા ધનુર્ધારી ભીમ-અર્જુન-શા રણે;  
 યુધધાન, વિરાટેય, દ્રુપદેય મહારથી; ૪  
 કાશી ને શિખિના શૂરા નરેન્દ્રો, ધૃષ્ટકેતુયે,  
 ને ચેકિતાન, ને રાજા પુરુજિત કુંતિભોજનો;<sup>૨</sup> ૫  
 પરાક્રમી યુધામન્યુ, ઉત્તમૌજ પ્રતાપવાન,  
 સૌભદ્ર<sup>૩</sup>, દ્રૌપદી પુત્રો, સર્વેયે તે મહારથી. ૬

આપણા પક્ષના મુખ્ય, તેયે જાણો, દ્વિજોત્તમ;  
 સેનાના નાયકો મારા, સંજ્ઞાઓ<sup>૪</sup> તેમની કહું. ૭  
 આપ, ભીષ્મ અને કર્ણ, સંગ્રામ-વિજયી કૃપ,  
 વિકર્ણ, આપનો પુત્ર,<sup>૫</sup> સોમદત્ત તણો સુત.<sup>૬</sup> ૮  
 બીજાંયે બહુ છે શૂરા, હું કાજે શિરને ધર્યાં,  
 સર્વે યુદ્ધકળાપૂર્ણ અસ્ત્રશસ્ત્રો વડે સજ્યા. ૯

૨. એ નામના કુળનો. ૩. અભિમન્યુ

૪. ઓળખાણ, નામો. ૫. અશ્વત્થામા

૬. ભૂરિશ્રવા. ચોથા ચરણનું પાઠાન્તર-‘ભૂરિશ્રવા,  
 જયદ્રથ’.

અગણ્ય<sup>૭</sup> આપણી સેના, જેના રક્ષક ભીષ્મ છે;  
ગણ્ય<sup>૮</sup> તો આમની સેના, જેનો રક્ષક ભીમ છે. ૧૦  
પોતપોતાતણાં સ્થાને રહીને સહુએ તમે  
સર્વ માર્ગો વિષે રક્ષા ભીષ્મની કરજો ભલી. ૧૧

### સંજય બોલ્યા—

ત્યારે હર્ષાવતા તેને કરીને સિંહનાદ ત્યાં  
પ્રતાપી વૃદ્ધ દાદાએ ગજવ્યો શંખ જોરથી. ૧૨  
પછી તો શંખ, ભેરી ને નગારાં, રણુશિંગડાં  
વાગ્યાં સૌ સામટાં તેનો પ્રચંડ ધ્વનિ ઊપજ્યો. ૧૩  
તે પછી શ્વેત અશ્વોથી જોડાયેલા મહારથે  
મેઢેલા માધવે-પાર્થે વગાડ્યા દિવ્ય શંખને. ૧૪

૭. (૧) ગણાય નહિ એટલી; (૨) ન ગણવા જેવી,  
બહુ મહત્વની નહિ.

૮. (૧) ગણાય એટલી, થોડી; (૨) ગણવા-વિચાર  
કરવા-જેવી મહત્વની. પહેલા અર્થો વધારે ઠીક છે,  
પણ ધણા બીજા અર્થ કરે છે.

## અધ્યાય ૧૯૦ ]

‘પાંચજન્ય’ હૃષીકેશે, દેવદત્ત ધનંજયે,  
વાયો પાંડુ મહાશંખ ભીમકર્મા<sup>૯</sup> વૃકોદરે<sup>૧૦</sup>. ૧૫

અનંતજયને રાજા કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરે,  
નકુલે-સહદેવેયે, સુધોષ-મણિપુષ્પક. ૧૬

કાશિરાજા મહાધન્વા<sup>૧૧</sup> ને શિખંડી મહારથી,  
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટેય, અપરાજિત<sup>૧૨</sup> સાત્યકિ<sup>૧૩</sup>. ૧૭

દ્રુપદ, દ્રૌપદીપુત્રા, અભિમન્યુ મહાભુજા<sup>૧૪</sup>,  
સૌએ ચોમેર ગર્જાવ્યા ત્યાં તો શંખો જીદા જીદા. ૧૮

તે ઘોષે કૌરવો કેરી છાતીના કટકા કર્યા,  
અને આકાશ ને પૃથ્વી ભર્યાં ગર્જા ભયાંકર. ૧૯

૯. મોટાં કર્મ કરવાવાળા.

૧૦. ભીમ: વરુ જેવો ખાવાવાળો.

૧૧. મોટા ધનુષવાળો.

૧૨. ન જિતાયેલો.

૧૩. શ્લો. ૪માં કહેલા યુયુધાનનું બીજું નામ.

૧૪. મોટી ભુજવાળો.

પછી કપિધ્વજે<sup>૧૫</sup> ભાળી કૌરવોને વ્યવસ્થિત—  
શસ્ત્રોને ચાલવા ટાણે-ઉઠાવ્યું સ્વધનુષ્યને; ૨૦  
ને હૃષીકેશને<sup>૧૬</sup> આવું કહ્યું વેણુ, મહીપતે :

**અર્જુન બોલ્યા—**

અંતે આ સૈન્યની મધ્યે હો મારો રથ, અચ્યુત; ૨૧  
જ્યાં સુધી નીરખું તેને ઝિભા જે યુદ્ધ ઇચ્છતા,  
જેમને રણસંગ્રામે હું સાથે લડવું થશે. ૨૨  
અહીં મળેલ એકત્ર યોદ્ધાઓ જોઉં તો જરા,  
પ્રિય જે ઇચ્છતા યુદ્ધે દુર્યુધિ ધાર્તરાષ્ટ્રનું<sup>૧૭</sup>. ૨૩

**સંજય બોલ્યા—**

ગુડાકેશે કહ્યાં વેણુ સૂણીને મધુસૂદને<sup>૧૭</sup>  
અંતે તે સૈન્યની મધ્યે થોભાવ્યો રથ ઉત્તમ; ૨૪  
ને ભીષ્મ-દ્રોણની સામે, ને સૌ રાજા ભણી ફરી  
બોલ્યા માધવ, ‘જો, પાર્થ, આ સૌ કૌરવનાં દળો’. ૨૫

૧૫. વાનરના ચિહ્નની ધ્વજવાળો અર્જુન.

૧૬. દુર્યોધન.

૧૭. કૃષ્ણ.

## અધ્યાય ૧૯૧.]

દીઠા ત્યાં અન્નુને ઊભા બંનેયે સૈન્યને વિષે—

પિતા, પિતામહો, મામા, આચાર્યો, અંધુઓ, સખા, ૨૬

શ્વશુરો, પ્રાણુ-શા મિત્રો, પુત્રો, પૌત્રો વળી ઘણા.

સગાઓને જ સર્વત્ર ઊભેલા જોઈ અન્નુને ૨૭

અતિકૃપા<sup>૧૮</sup> વડે આમ કૃષ્ણને ખેદથી કહ્યું :

**અન્નુન બોલ્યા—**

દેખી આ સ્વજનો પાસે ઊભેલા યુદ્ધ ધમ્મતા, ૨૮

૧૮. ‘કૃપા’ શબ્દ ગુજરાતીમાં ઘણુંખરું, અનુગ્રહ, મહેરબાની, દયા વગેરેના અર્થમાં વપરાય છે. ગીતામાં એ શબ્દ શોક વગેરેથી દીન, રાંક, નિરાશ વગેરે થવું એ અર્થમાં વપરાયો છે. ‘કૃપા’ પરથી ‘કૃપણ’ શબ્દ છે, તેનો અર્થ કંબૂસ એટલે લોભથી દીન બનેલો થાય છે. અ. ૨ શ્લો. ૧માં ‘કૃપા’ તથા શ્લો. ૭માં ‘કાર્પણ્યદોષ’ અન્નુનમાં બતાવ્યો છે. ત્યાં બધે દીનતા-નિરાશાનો ભાવ છે. બીજાના દુઃખે લાગણી થવી તે દયા, અનુકંપા વગેરે કહેવાય. પોતાને પોતાની સ્થિતિ દયામણી અને રાંક લાગવી તે કૃપા ભાવ—આવો ભેદ શ્રી. અરવિંદ ઘાષે બતાવ્યો છે.



ગાત્રો ઢીલાં પડે મારાં, મોઢામાં શોષ ઊપજે;  
કંપારી દેહમાં ઊઠે, ફંવાડાં થાય છે ખડાં; ૨૯

ગાંડીવ હાથથી છૂટે, વ્યાપે દાહ ત્વચા વિષે;  
રહી શકું ન ઊભો ને, જાણે મારું ભમે મન. ૩૦

ને ચિહ્નોયે, હૃષીકેશ, દેખું છું ઊલટાં જ હું;  
નથી જોતો થશે શ્રેય યુદ્ધમાં સ્વજનો હણી. ૩૧

નથી હું ઇચ્છતો જીત, ના રાજ્ય, નહિયે સુખ;  
અમારે અર્થ શો રાજ્યે, ભોગે કે જીવિતે વળી? ૩૨

ઇચ્છીએ જેમને કાળે રાજ્ય કે ભોગ કે સુખો,  
તે આ ઊભા રણે આવી લજીને પ્રાણ ને ધન! ૩૩

આચાર્યો, ને પિતા-પુત્રો, પૌત્રો તેમ પિતામહો,  
મામાઓ, શ્વશુરો, સાળાં, ને સંબંધી જનો ધણા. ૩૪

ન ઇચ્છું હણવા આ સૌ જાતે હણાઉં તોય હું;  
ત્રિકોક-રાજ કાળેયે, પૃથ્વીની શી વિસાત ત્યાં? ૩૫

## અધ્યાય ૧૯૧]

હણીને કૌરવોને આ અમારું પ્રિય થાય શું ?  
 અમને આતતાયીને<sup>૧૯</sup> હણ્યાનું પાપ કેવળ ! ૩૬  
 માટે ન હણવા યોગ્ય કૌરવો, અમ બંધુઓ;  
 સ્વજનોને હણી કેમ પામીએ સુખને અમે ? ૩૭

લોભથી વણસી બુદ્ધિ તેથી તે પેખતા નથી  
 કુળક્ષયે થતો દોષ, મિત્રદ્રોહય પાપ જો. ૩૮  
 વળવા પાપથી આવા અમે કાં ન વિચારવું;—  
 કુળક્ષયે થતો દોષ દેખતા સ્પષ્ટ જો અમે ? ૩૯  
 કુળક્ષયે થતા નાશ કુલધર્મો સનાતન;  
 ધર્મનાશે કુળે આખે વર્તે આણુ અધર્મની. ૪૦

---

૧૯. શસ્ત્ર હગામનારને. તે કોણ ? સાધારણ રીતે  
 ‘કૌરવો’ એવો અર્થ કરવામાં આવે છે. મારો  
 અભિપ્રાય ‘અમને’ના વિશેષણ તરીકે લેવાનો છે.  
 આ માટે કર્ણપર્વ ૯૧-૪૯, શલ્યપર્વ ૧૧-૧૧  
 વગેરેમાં આધાર છે. જો અર્થ કરી શકાય એવી  
 રચના રાખી છે.

અધર્મે પછડાયાથી સ્ત્રીઓ બ્રહ્મ અને કુળે;  
સ્ત્રીઓ બ્રહ્મ અને તેથી વર્ણસંકર ઊપજે. ૪૧

સંકરે નરકે જાય કુળ ને કુળધાતક;  
પિતરોયે પડે હેઠા ન મળ્યે પિંડતર્પણ. ૪૨

કુળધાતકના આવા દોષે સંકરકારક  
ઊખડે જાતિધર્મો ને કુળધર્મો સનાતન. ૪૩

ઊખડે જે મનુષ્યોના કુળના ધર્મ, તેમનો  
નિશ્ચયે નરકે વાસ,—સુણીએ એમ તો અમે. ૪૪

અહો! કેવું મહાપાપ માંડ્યું આદરવા અમે!  
કે રાજ્યસુખના લોભે નીકળ્યા હણવા સગા! ૪૫

મને અપ્રતિકારીને<sup>૨૦</sup> કૌરવો રણમાં હણે,  
અશસ્ત્રને લઈ શસ્ત્રો, તેમાં ક્ષેમ મને વધુ. ૪૬

**સંજય બોલ્યા—**

આમ બોલી રણે પાર્થ ગયો ખેસી રથાસને,  
ધનુષ્યગ્રાણુને છોડી, શોકના વેગથી ભયો. ૪૭

---

૨૦. સામે ન થનારને.

## અધ્યાય રજો

# જ્ઞાન અને યોગનું તત્ત્વ

સંજય બોલ્યા—

કૃપાના વેગથી ખિન્ન, આંસુથી વ્યગ્રદષ્ટિના  
પાર્થ પ્રત્યે કહ્યાં આવાં વચનો મધુસૂદને : ૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

ક્યાંથી મોહ તને આવો ઊપન્ધો વસમે સમે—  
નહિ જે આર્યને યોગ્ય, હરે જે સ્વર્ગ ને યશ ? ૨  
મા તું કાયરતા ધાર, તને આ વ્રટતું નથી;  
હૈયાના દૂબળા ભાવ છોડીને ઝિહ, અર્જુન ! ૩

અર્જુન બોલ્યા—

જે મને પૂજવા યોગ્ય ભીષ્મ ને દ્રોણ, તે પ્રતિ  
કેમ હું રણસંગ્રામે આણેથી યુદ્ધને કરું ? ૪

વિના હણ્યે એ ગુરુઓ મહાન  
 ભિક્ષા વડે જીવવું તેમ સારું;  
 હણી અમે તો ગુરુ અર્થહેતુ<sup>૧</sup>  
 લોહીભર્યાં માણસું ભોગ લોકે! ૫

થાયે અમારો જય, તેમનો વા —  
 શામાં અમારું હિત જાણતા ના;  
 જેને હણી જીવવુંયે ગમે ના,  
 સામા ખડા તે ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રો. ૬

કાર્પણ્યદોષે<sup>૨</sup> વણસ્યો<sup>૩</sup> સ્વભાવ<sup>૪</sup>,  
 ન ધર્મ સૂઝે, તમને હું પૂછું;

---

૧. મૂળમાં અર્થકામ; તેને કેટલાક ગુરુના વિશેષણ તરીકે લે છે; તે અર્થમાં અર્થનો હેતુ (કામ, ઇચ્છા) રાખવાવાળા; ખીન્ન ભોગના વિશેષણ તરીકે લે છે; તે અર્થમાં હેતુ એટલે સાધન; ધનના સાધનવાળા.

૨. દીનતાના દોષે (જુઓ અ. ૧ દીપ ૧૮મી)

૩. નાશ પામ્યો, દબાયો.

૪. પોતાનો મૂળ ગુણ.

## અધ્યાય રજો ]

કહો મને નિશ્ચિત શ્રેય જેમાં,  
દો બોધ, આવ્યો શરણે હું શિષ્ય. ૭

સમૃદ્ધ રાજા બનું શત્રુહીન  
પૃથ્વી વિષે કે સુરક્ષાકનોયે,  
તોયે ન દેખું કંઈ જે હરે આ  
વિષાદ મારો તન શોષનારો. ૮

### સંજય બોલ્યા —

પરંતપ ગુડાકેશે આમ ગોવિંદને કહી,  
'હું તો લડીશ ના' એવું બોલી મૌન ધર્યું પછી. ૯  
હસતા-શું હાસીકેશે આવાં ત્યાં વચનો કહ્યાં,  
આમ બે સેનની વચ્ચે બેઠે વ્યાપેલ પાર્થન. ૧૦

### શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

ન ઘટે ત્યાં કરે શોક, વાતોયે જ્ઞાનની વદે,  
અપ્રાણુ પ્રાણુવાળાનો જ્ઞાનીઓ શોક ના કરે. ૧૧  
હું, તું કે આ મહીપાળો પૂર્વે ક્યારે હતા નહિ,  
ન હઈશું ભવિષ્યેયે, એમ તું જાણુતો રખે. ૧૨

દેહીને દેહમાં જેમ બાળ, જોબન ને જરા,  
તેમ બીજો મળે દેહ, તેમાં ધીર મૂંઝાય ના. ૧૩

વિષયો વેદના દેતા શીતોબ્ધ સુખદુઃખની,  
અનિત્ય, જાય ને આવે, તેને તું, પાર્થ, બે સહી. ૧૪  
જેને પીડી શકે ના તે, સમ જે સુખ-દુઃખમાં,  
તે ધીર માનવી થાય પામવા યોગ્ય મોક્ષને. ૧૫

અસત્યને ન અસ્તિત્વ, સત્યનો ન વિનાશ છે;  
આમ એ બેઉનો સાર નિહાળ્યો તત્ત્વદર્શીએ. ૧૬  
જાણજે અવિનાશી તો જેણે વિસ્તાર્યું આ બધું;  
તે અવ્યય તણે નાશ કોઈયે ના કરી શકે. ૧૭

અવિનાશી, પ્રમાતીત<sup>૫</sup>, નિત્ય દેહીતણું કણું  
શરીરો અંતવાળાં આ, તેથી તું ખૂઝ, અર્જુન. ૧૮  
જે જાણે હણનારો તે, કે જે માને હણાય તે,  
બંનેયે તત્ત્વ જાણે ના, હણે ના તે, હણાય ના. ૧૯

---

પ. તર્કશાસ્ત્રના પ્રમાણોથી પર, કલ્પનાથી માપી ન શકાય તેવો.

## અધ્યાય રજો ]

ન જન્મ પામે, ન કદાપિ મૃત્યુ,  
 નહોતો ન તે, કે ન હશે ન પાછો<sup>૬</sup>  
 અજન્મ, તે નિત્ય, પુરાણ<sup>૭</sup>, શાશ્વત<sup>૮</sup>,  
 હણ્યે શરીરે ન હણાય તે તો. ૨૦

જે એને જાણતો નિત્ય, અનાશી, અજ<sup>૯</sup>, અવ્યય<sup>૧૦</sup>,  
 તે નર કેમ ને કેને હણાવે અથવા હણે? ૨૧

ત્યજ દર્ધ જીર્ણ થયેલ વસ્ત્રો,  
 લે છે નવાં જેમ મનુષ્ય ખીજાં;  
 ત્યજ દર્ધ તેમ શરીર જીર્ણ,  
 પામે નવાં અન્ય શરીર દેહી. . ૨૨

---

૬. ભૂતમાં 'નહોતો' કે ભવિષ્યમાં 'પાછો' 'ન હશે'  
 એમ એને માટે ન કહી શકાય. તેથી એ ભૂતમાં  
 'હોતો' અને ભવિષ્યમાં 'હશે' એમ પણ ન કહેવાય;  
 'છે' એ જ એને માટે યોગ્ય શબ્દ.

૭. પુરાતન. ૮. સનાતન.

૯. અજન્મ. ૧૦. ન ઘટનારો.



ન તેને છેદતાં શસ્ત્રો, ન તેને અગ્નિ બાળતો,  
 ન તેને ભીંજવે પાણી, વાયુ તે સૂકવે નહિ. ૨૩  
 છેદાય ના, બળે ના તે, ભીંજે-સુકાય તે નહિ;  
 સર્વવ્યાપક એ નિત્ય, સ્થિર, નિશ્ચળ, શાશ્વત. ૨૪  
 તેને અચિંત્ય, અવ્યક્ત<sup>૧૧</sup>, નિર્વિકાર કહે વળી;  
 તેથી એવો પિછાણી તે શોકયોગ્ય તને નહિ. ૨૫  
 ને જો માને તું આત્માના જન્મ-મૃત્યુ ક્ષણે ક્ષણે,  
 તોયે તારે કંઈ આમ તેનો શોક ઘટે નહિ. ૨૬  
 જન્મ્યાનું નિશ્ચયે મૃત્યુ, મૂઆનો જન્મ નિશ્ચયે;  
 માટે ઉપાય ના તેમાં તારો શોક ઘટે નહિ. ૨૭  
 અવ્યક્તે આદિ જૂતોનું, વ્યક્તમાં મધ્ય ભાસતું;  
 વળી, અવ્યક્તમાં અંત, તેમાં ઉદ્દેગ જોગ શું? ૨૮

આશ્ચર્ય-શું<sup>૧૨</sup> કાઈ નિહાળતું એ,  
 આશ્ચર્ય-શું તેમ વદે, વળી, કે,

૧૧. અપ્રગટ.

૧૨. આશ્ચર્યની લાગણીથી.

## અધ્યાય રજો ]

આશ્ચર્ય-શું કાઈક અન્ય સુણે,

સુણે છતાં કેા સમજે ન તેને. ૨૯

સદા અવધ્ય<sup>૧૩</sup> એ દેહી સધળાના શરીરમાં;  
કાઈયે ભૂતનો, તેથી, તને શોક ઘટે નહિ. ૩૦

વળી, સ્વધર્મ જોતાંયે તારે ના ડગવું ઘટે;  
ધર્મયુદ્ધ થકી બીજું શ્રેય ક્ષત્રિયને નથી. ૩૧

અનાયાસે ઉઘાડું જ સ્વર્ગનું દ્વાર સાંપડયું;  
ક્ષત્રિયો ભાગ્યશાળી જે તે પામે યુદ્ધ આ સમું. ૩૨

માટે આ ધર્મસંગ્રામ આવો જો ન કરીશ તું,  
તો તું સ્વધર્મ ને કીર્તિ છાંડી પામીશ પાપને. ૩૩

અખંડ કરશે વાતો કોકો તારી અકીર્તિની;  
માની પુરુષને કાજે અકીર્તિ મૃત્યુથી વધું. ૩૪

ડરીને રણ તેં ટાળ્યું માનશે સૌ મહારથી;  
રહ્યો સન્માન્ય જેઓમાં તુચ્છ તેને જ તું થશે. ૩૫

---

૧૩. હજી ન શકાય એવો.

ન બોલ્યાના ધણા બોલ શત્રુઓ તુજ બોલશે;  
નિંદશે તુજ સામર્થ્ય, તેથી દુઃખ કયું વધુ? ૩૬

હણાયે પામશે સ્વર્ગ, જીત્યે ભોગવશે મહી;  
માટે, પાર્થ ખડો થા તું, યુદ્ધાર્થે દૃઢ નિશ્ચયે. ૩૭

લાભ-હાનિ, સુખો-દુઃખો, હાર-જીત કરી સમ,  
પછી યુદ્ધાર્થ થા સજ્જ, તો તને પાપ ના થશે. ૩૮

કહી આ સાંખ્યની બુદ્ધિ, હવે સાંભળ યોગની;  
જે બુદ્ધિથી થયે યુક્ત તોડીશ કર્મબંધનો. ૩૯

આદ્યુ વણુસે ના ને વિદ્ય ના ઊપજે અહીં;  
અંશ આ ધર્મનો સ્વરૂપે ઉગારે ભયથી વડા. ૪૦

એમાં મનુષ્યની બુદ્ધિ એકનિશ્ચયમાં રહે;  
અનંત, બહુ શાખાળી બુદ્ધિ નિશ્ચયહીનની. ૪૧

આવી જે ખીલવી બોલે વાણીને અલ્પબુદ્ધિના,  
વેદવાદ વિષે મગ્ન, ફેહેનારા ‘અન્ય ના કશું’; ૪૨

## અધ્યાય ૨૦]

સકામ, સ્વર્ગના લોભી, ક્રિયા-કર્મો વડે ભરી,  
જન્મ-કર્મફળો દેતી, ભોગ-ઐશ્વર્યની ગતિ<sup>૧૪</sup>: ૪૩

ભોગ-ઐશ્વર્યના મોહે હરાઈ બુદ્ધિ તે થકી  
તેમની બુદ્ધિની નિષ્ઠા હરે નહિ સમાધિમાં<sup>૧૫</sup>. ૪૪

ત્રિગુણાત્મક વેદાર્થો<sup>૧૬</sup>, થા ગુણાતીત, આત્મવાન્,  
નિશ્ચિત યોગ ને ક્ષેમે, નિર્દોષ, નિત્ય-સત્ત્વવાન્<sup>૧૭</sup>. ૪૫

૧૪. શ્લો. ૪૨-૪૩નો અન્વય આમ બેસાડવો;  
વેદવાદ વિષે મગ્ન, ‘અન્ય ના હશું’ કહેનારા, સકામ,  
સ્વર્ગના લોભી (એવા) અદ્ય બુદ્ધિના (લોકો),  
ક્રિયા-કર્મો વડે ભરી, જન્મકર્મ ફળો દેતી, ભોગ-  
ઐશ્વર્યની ગતિ (દેખાડનારી) જે આવી ખીલવી (ને)  
વાળીને બોલે છે :

૧૫. એકાગ્રતામાં, નિશ્ચિતતામાં.

૧૬. વેદના વિષયો.

૧૭. સત્ત્વ એટલે શુદ્ધ ભાવના અને બુદ્ધિ; તેમાં  
રહેલો.

નીર-ભરેલ સર્વાં તળાવે કામ જેટલું,  
તેટલું સર્વ વેદોમાં વિજ્ઞાની બ્રહ્મનિષ્ઠને<sup>૧૮</sup>. ૪૬

કર્મે જ અધિકારી<sup>૧૯</sup> તું, કચારેય ફળનો નહિ;  
મા હો. કર્મફળે દષ્ટિ, મા હો પ્રીત અકર્મમાં. ૪૭

કર યોગે રહી કર્મ, તેમાં આસક્તિને ત્યજ;  
યશાયશ સમા જાણી;—સમતા એ જ યોગ છે. ૪૮

અત્યંત હીન તો કર્મ બુદ્ધિયોગ થકી<sup>૨૦</sup> ખરે;  
શરણું બુદ્ધિમાં શોધ, દીન છે ફળવાંધુઓ. ૪૯

---

૧૮. બે અર્થ કરાય છે : (૧) બધે પાણીથી ભરેલાં,  
(૨) બધે પાણી ભર્યું હોય પછી, તળાવમાં કેટલું કામ ?  
ઉત્તર (૧) અપ જેટલું; (૨) મુદલ નહિ. એ પ્રમાણે  
બ્રહ્મનિષ્ઠને વેદોનો અપ કેટલો ? ઉત્તર (૧) અપ પૂરતો;  
(૨) મુદલ નહિ. મને પહેલો અર્થ વધારે ઠીક લાગે છે

૧૯. અધિકાર-સત્તા ભોગવનારો.

૨૦. બુદ્ધિનો સાધારણ અર્થ જ્ઞાન થાય છે. પણ  
ભગવાન ગીતામાં એને સમતાની બુદ્ધિ(નિષ્ઠા)ના અર્થમાં  
જ વાપરે છે. અભ્યુત્થાનના ધ્યાનમાં એ આવતું નથી, માટે

## અધ્યાય ૨૦]

બુદ્ધિયોગી અહીં છોડે પાપ ને પુણ્ય બેઉયે;  
 માટે થા યોગમાં યુક્ત, કર્મે કૌશલ્ય<sup>૨૧</sup> યોગ જ. ૫૦  
 કર્મના ફળને ત્યાગી બુદ્ધિયોગી મુનીશ્વરે.  
 જન્મના અંધથી છૂટી પો'એ નિર્દોષ<sup>૨૨</sup> ધામને. ૫૧  
 મોહનાં કળણો ન્યારે તારી બુદ્ધિ તરી જશે,  
 સુણ્યું ને સુણવું બાકી બેએ<sup>૨૩</sup> નિર્વેદ<sup>૨૪</sup> આવશે. ૫૨  
 બહુ સુણી ગૂંચાયેલો થશે તું સ્થિરબુદ્ધિનો,  
 સમાધિમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ, ત્યારે તું યોગ પામશે. ૫૩

૩૦ અને ૫૫ અધ્યાયની ચર્ચા કરવી પડે છે. બુદ્ધિ,  
 બુદ્ધિયોગ, બુદ્ધિયોગી, યોગી, યુક્ત, યોગ એ બધા  
 શબ્દોમાં સમતાની બુદ્ધિ અને સમતાનો યોગ એમ  
 સમજવું.

૨૧. (૧) નિર્વિઘ્નતા, (૨) નિપુણતા: સમત્વબુદ્ધિ  
 એ જ કર્મમાં નિર્વિઘ્નતા કે નિપુણતા છે. કેટલાક એમ  
 પણ અર્થ કરે છે કે કર્મમાં નિપુણતા એ જ યોગ છે.  
 પણ એ ખરાબર અર્થ નથી.

૨૨. પાપ વિનાનું, મુક્તિનું. ૨૩. બેઉમાં.

૨૪. વૈરાગ્ય, તૃપ્તિ, શાંતિ.

### અર્જુન બોલ્યા—

સમાધિમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો કેમ, કેશવ ?  
બોલે, રહે, ફરે કેમ, મુનિ જે સ્થિરશુદ્ધિનો ? ૫૪

### શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

મનની કામના સર્વે છોડીને, આત્મમાં જ જે  
રહે સંતુષ્ટ આત્માથી, તે સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો. ૫૫  
દુઃખે ઉદ્વેગ ના ચિત્તે, સુખોની ઝંખના ગર્ભ;  
ગયા રાગ-ભય-ક્રોધ, મુનિ તે સ્થિરશુદ્ધિનો. ૫૬  
આસક્ત નહિ જે ક્યાંય, મળ્યે કાંઈ શુભાશુભ  
ન કરે હર્ષ કે દ્વેષ, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૫૭  
કાચબો જેમ અંગોને, તેમ જે વિષયોથકી  
સંકેશે ઇન્દ્રિયો પૂર્ણ, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૫૮  
નિરાહારી શરીરીના ટળે છે વિષયો છતાં,  
રસ રહી જતો તેમાં, તે ટળે પેખતાં પરંરૂપ. ૫૯  
પ્રયત્નમાં રહે તોયે શાણાયે નરના હરે  
મનને ઇન્દ્રિયો મસ્ત વેગથી વિષયો ભણી. ૬૦

૨૫. જાચી વસ્તુ, બ્રહ્મ.

## અધ્યાય ૨ જો ]

યોગથી તે વશે રાખી રહેવું મતપરાયણ,  
ધન્દ્રિયો સંયમે જેની, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૬૧

વિષયોનું રહે ધ્યાન તેમાં આસક્તિ ઊપજે,  
જન્મે આસક્તિથી કામ, કામથી ક્રોધ નીપજે; ૬૨  
ક્રોધથી મૂઢતા આવે, મૂઢતા સ્મૃતિને હરે;  
સ્મૃતિહીને બુદ્ધિનાશ, બુદ્ધિનાશે વિનાશ છે. ૬૩

રાગ ને દ્વેષ છૂટેલી ધન્દ્રિયે વિષયો ગ્રહે  
વશેન્દ્રિય સ્થિરાત્મા જે, તે પામે છે પ્રસન્નતા. ૬૪

પામ્યે પ્રસન્નતા તેનાં દુઃખો સૌ નાશ પામતાં;  
પામ્યો પ્રસન્નતા તેની બુદ્ધિ શીઘ્ર અને સ્થિર. ૬૫  
અયોગીને નથી બુદ્ધિ, અયોગીને ન ભાવના;  
ન ભાવહીનને શાંતિ, સુખ ક્યાંથી અશાંતને? ૬૬

ધન્દ્રિયો વિષયે દોડે, તે પૂઠે જે વહે મન,  
દેહીની તે હરે બુદ્ધિ, જેમ વા નાવને જળે. ૬૭

તેથી જેણે બધી રીતે રક્ષેલી વિષયોથકી  
ધન્દ્રિયો નિગ્રહે રાખી, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૬૮



નિશા જે સર્વ ભૂતોની, તેમાં જગત સંયમી,  
જેમાં જગે અધાં ભૂતો, તે જ્ઞાની મુનિની નિશા. ૬૯

સદા ભરાતા અચલપ્રતિષ્ઠ

સમુદ્રમાં નીર અધાં પ્રવેશે;

જેમાં પ્રવેશે સહુ કામ તેમ,

તે શાંતિ પામે નહિ કામકામી ૨૧. ૭૦

છોડીને કામના સર્વે ફેરે જે નર નિઃસ્પૃહ,  
અહંતા-મમતા મૂકી, તે પામે શાંતિ, ભારત. ૭૧

આ છે બ્રહ્મદશા, એને પામ્યે ના મોહમાં પડે;  
અંતકાળેય તે રાખી બ્રહ્મનિર્વાણ મેળવે. ૭૨

૨૬. સહેજ ફેર સાથે આ શ્લોકના પણ બે અર્થો શક્ય છે. (૧) સદા ભરાતા (અને) અચળ પ્રતિષ્ઠાવાળા સમુદ્રમાં (જેમ) અધાં નીર પ્રવેશે છે, તેમ જેમાં સહુ કામ પ્રવેશે, તે કામકામી શાંતિ પામે નહિ. (૨) સદા ભરાતાં (છતાં) અચળ પ્રતિષ્ઠ . . . તે શાંતિ પામે; કામકામી નહિ (પામે). કામકામી=કામનાઓની ઇચ્છા કરવાવાળો.

## અધ્યાય ૩જો

### કર્મસિદ્ધાન્ત

**અર્જુન બોલ્યા—**

કર્મથી બુદ્ધિ તો શ્રેષ્ઠ એમ જો માનતા તમે,  
તો પછી ઘોર કર્મોમાં પ્રેરો કેમ તમે મને? ૧

મિશ્રશાં વાક્યથી, જાણે, મૂંઝવેા મુજ બુદ્ધિને;  
એક તે જ કહો નિશ્ચે, જે વડે શ્રેય પામું હું. ૨

**શ્રી ભગવાન બોલ્યા —**

બે પ્રકારે કહી નિષ્ઠા<sup>૧</sup> આ લોકે પૂર્વથી જ મેં;  
સાંખ્યની જ્ઞાનયોગે તે યોગીની કર્મયોગથી. ૩

કર્મ ન આદરે તેથી નિષ્કર્મી થાય ના જન;  
ન તો કેવળ સંન્યાસે મેળવે પૂર્ણ સિદ્ધિને. ૪

૧. બુદ્ધિની નિશ્ચયાત્મક સ્થિતિ.

રહે ક્ષણેય ના કોઈ કચારે કર્મ કર્યા વિના;  
પ્રકૃતિના ગુણે સર્વે અવશે<sup>૨</sup> કર્મ આચરે. ૫

રોકી કર્મેન્દ્રિયો રાખે, સ્મરતો ચિત્તમાં રહે  
વિપયોને મહામૂઢ — મિથ્યાચાર ગણાય તે. ૬

જે અનાસક્ત દેહી તો નીમીને<sup>૩</sup> ઇન્દ્રિયો મને,  
આચરે કર્મનો યોગ કર્મેન્દ્રિયે, વિશેષ તે. ૭

નીમેલાં કર કર્મો તું, ચડે કર્મ અકર્મથી;  
ન તારી દેહયાત્રાએ સિદ્ધ થાય અકર્મથી. ૮

વિના યજ્ઞાર્થ કર્મોથી આ લોકે કર્મબંધન;  
આચર કર્મ યજ્ઞાર્થે, છોડી આસક્તિ, અનુન. ૯

યજ્ઞ સાથ પ્રજ્ઞ સર્જી બ્રહ્મા પૂર્વે વદ્યા હતા —  
'વધજ્ઞે આ થકી, થાજે તમારી કામધેનુ આ. ૧૦

પોષજ્ઞે આ વડે દેવો, પોષો તે તમને વળી;  
પરમશ્રેયને પામે પોષી એમ પરસ્પર. ૧૧

૨. પરાણે, ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે તોયે.

૩. નિયમમાં રાખીને.

## અધ્યાય ૩૦ ]

યજ્ઞે સંતોષ પામેલા આપશે ઇષ્ટભોગ તે;  
તેઓ દે, તેમને દે ના, તેવો ખાનાર ચોર જ. ૧૨

છૂટે સૌ પાપથી સંતો, જે ખાય યજ્ઞનું વધ્યું;  
પોતા માટે જ જે રાંધે, તે પાપી પાપ ખાય છે. ૧૩

અન્નથી ઊપજે જીવો; વૃષ્ટિથી અન્ન નીપજે;  
યજ્ઞથી થાય છે વૃષ્ટિ; કર્મથી યજ્ઞ ઉદ્ભવે; ૧૪

મહદ્થી<sup>૪</sup> ઊપજ્યું કર્મ; મહદ્ અક્ષરથી<sup>૫</sup> થયું;  
સર્વવ્યાપક તે બ્રહ્મ આમ યજ્ઞે સદા રહ્યું. ૧૫

ચક્ર આવું પ્રવર્તેલું જગે જે ચલવે નહિ,  
ઇન્દ્રિયારામ તે પાપી વ્યર્થ જીવન ગાળતો. ૧૬

આત્મામાં જ રમે જે તો, આત્માથી તૃપ્ત જે રહે,  
આત્મામાં જ સંતુષ્ટ, તેને કો' કાર્ય ના રહ્યું. ૧૭

કરે કે ન કરે તેથી તેને' કો' હેતુ ના જગે;  
કોઈયે ભૂતમાં તેને કશો સ્વાર્થ રહ્યો નહિ. ૧૮

---

૪. મહત્તત્ત્વ-ચિત્ત પ્રકૃતિનું પહેલું પ્રગટ રૂપ

૫. આત્મા, બ્રહ્મ.

તેથી થઈ અનાસક્ત કાર્ય<sup>૬</sup> કર્મ સદા કર;  
કર્મને કરતો દેહી અસંગે શ્રેય મેળવે. ૧૯

કર્મ વડે જ સંસિદ્ધિ મેળવી જનકાદિએ;  
પેખીને બોકકલ્યાણે તને તે કરવાં ઘટે. ૨૦

મહાજનો કરે જે જે તે જ અન્ય જનો કરે;  
તે જેને માન્યતા આપે, મનુષ્યો તે ચલાવતા. ૨૧

મને નથી ત્રણે કોડે કર્તવ્ય કંઈયે રહ્યું;  
ન પામવું અપામેહું, તોયે વર્તું હું કર્મમાં. ૨૨

કદાચેય ન જો વર્તું કર્મે હું આળસ લજી,  
મનુષ્યો અનુવર્તે<sup>૭</sup> તો સર્વથા મુજ માર્ગને. ૨૩

પામે વિનાશ કોડા<sup>૮</sup> આ જો હું કર્મ ન આચરું;  
કર્તા સંકરનો થાઉં, પ્રજના નાશને કરું. ૨૪

અજ્ઞાની આચરે કર્મ જેમ આસક્તિ રાખતો;  
તેમ જ્ઞાની અનાસક્ત બોકકલ્યાણ ઇચ્છતો. ૨૫

૬.: કર્તવ્યરૂપ.

૭. અનુસરશે.

૮. સર્વ સૃષ્ટિ.

## અધ્યાય ૩મે ]

કર્મે આસક્ત અજોનો<sup>૯</sup> કરવો બુદ્ધિભેદ<sup>૧૦</sup> ના;  
શોધવાં<sup>૧૧</sup> સર્વ કર્મોને જ્ઞાનીએ યોગથી કરી. ૨૬

પ્રકૃતિના ગુણોથી જ સર્વ કર્મો કરાય છે;  
અહંકારે બની મૂઢ ‘હું કર્તા’ માનતો નર. ૨૭  
ગુણકર્મ વિભાગોના તત્ત્વને જાણનાર તો  
‘ગુણો વર્તે ગુણોમાંહી’ માની આસક્ત થાય ના. ૨૮  
ગુણકર્મે થતા સક્ત, પ્રકૃતિગુણમૂઢ<sup>૧૨</sup> જે;  
તેવા અલ્પજ્ઞ મંદોને સર્વજ્ઞે ન ચળાવવા. ૨૯

મારામાં સર્વ કર્મોને અર્પી અધ્યાત્મબુદ્ધિથી<sup>૧૩</sup>,  
ન રાખી મમતા આશા નિર્વિકારી થઈ લડ. ૩૦

---

૯. અજ્ઞાનીઓનો. ૧૦. શંકા-કુશંકા.

૧૧. સુધારવાં, સંશોધન કરવાં.

૧૨. પ્રકૃતિના ગુણથી મૂઢ થયેલા.

૧૩. મન અને બુદ્ધિથી પર પોતાનું સ્વરૂપ છે એવા નિશ્ચયથી.

મારા આ મતને માની વર્તે જે માનવો સદા,  
અપાપવૃત્તિ, વિશ્વાસુ, ધૂટશે તેય કર્મથી. ૩૧

જે પાપવૃત્તિને રાખી મારા મતે ન વર્તતા,  
હૂબે અબુદ્ધિઓ, જાણુ, સકલજ્ઞાનહીન તે. ૩૨

જેવી પ્રકૃતિ પોતાની જ્ઞાનીયે તેમ વર્તતો;  
સ્વભાવે જાય પ્રાણીઓ, કરે નિગ્રહ કેટલું? ૩૩

ધન્દ્રિયોને સ્વઅર્થોમાં રાગદ્વેષ રહે ખડા;  
તેમને વશ ના થાવું, દેહીના માર્ગશત્રુ તે. ૩૪

રૂડો સ્વધર્મ ઊણોયે સુસેવ્યા પરધર્મથી,  
સ્વધર્મે મૃત્યુમાં શ્રેય, પરધર્મ ભયે ભર્યો. ૩૫

**અર્જુન બોલ્યા—**

ત્યારે મનુષ્ય કેનાથી પ્રેરાઈ પાપ આચરે,  
ન ઇચ્છતાંય તે, જાણે, હોય જોડાયલો બળે? ૩૬

## અધ્યાય ૩૭]

### શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

એ તો કામ તથા ક્રોધ, જેનો જન્મ રજોગુણે,  
મહાભક્ષી<sup>૧૪</sup> મહાપાપી, વેરી તે જાણુજે જગે. ૩૭

ધુમાડે અગ્નિ ઢંકાય, રજે ઢંકાય દર્પણ,  
ઓરથી ગર્ભ ઢંકાય, કામથી જ્ઞાન તેમજ. ૩૮

કામરૂપી મહાઅગ્નિ, જે ન તૃપ્ત થતો કદી;  
ઢંકાયું જ્ઞાન તેનાથી, જ્ઞાનીનો નિત્યવેરી તે. ૩૯

ઇન્દ્રિયો, મન ને બુદ્ધિ કહ્યાં આધાર કામનાં;  
જ્ઞાન ઢાંકી પમાડે તે પ્રાણીને મોહ તે વડે. ૪૦

તે માટે તું કરી પહેલું ઇન્દ્રિયોનું નિયંત્રણ,  
જ્ઞાનવિજ્ઞાનઘાતી તે પાપીનો કર નાશ તું. ૪૧

ઇન્દ્રિયોને કહે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયથી મન,  
મનથી સૂક્ષ્મ તો બુદ્ધિ, બુદ્ધિથી સૂક્ષ્મ તે<sup>૧૫</sup> રહ્યો. ૪૨

એમ બુદ્ધિ પરે<sup>૧૬</sup> જાણી, આપથી આપ નિગ્રહી,  
દુર્જય કામરૂપી આ વેરીનો કર ઘાત તું. ૪૩

૧૪. મોટો ખાઉધરો. ૧૫. (૧) કામ, (૨) આત્મા.

૧૬. બુદ્ધિથી પર, સૂક્ષ્મ.



## અધ્યાય ૪થો

### જ્ઞાન દ્વારા કર્મનો સંન્યાસ

#### શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

પૂર્વે આ અવ્યયી<sup>૧</sup> યોગ મેં વિવસ્વાનને કહ્યો;  
તેણે તે મનુને ભાખ્યો, તેણે ઈક્ષ્વાકુને કહ્યો. ૧

એમ પરંપરાથી તે જાણ્યો રાજર્ષિએ ધણા;  
લાંબે કાળે પછી લોકે લોપ તે યોગનો થયો. ૨

તે જ મેં આ તને આજે કહ્યો યોગ પુરાતન;  
ભક્ત મારો, સખાએ તું, ને આ રહસ્ય ઉત્તમ. ૩

#### અર્જુન બોલ્યા—

પૂર્વે જન્મ્યા વિવસ્વાન, તમારો જન્મ હાલનો;  
તો માનું કેમ કે તેને તમે જ આદિમાં કહ્યો ? ૪

૧. ક્ષીણ ન થનાર.

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

વીત્યા મારા ઘણા જન્મો, તારાથે તેમ, અર્જુન;  
 તે અધા જાણુતો હું તો, તું તેને જાણુતો નથી. ૫  
 અજન્મા, અવ્યયાત્મા ને ભૂતોનો ઈશ્વરે છતાં,  
 ઊપજું આત્મમાયાથી મારી પ્રકૃતિ પેં ચડી. ૬  
 જ્યારે જ્યારે જગે થાય ધર્મની ગ્લાનિ, ભારત,  
 અધર્મ પ્રગટે જેરે ત્યારે સર્જું હું આત્મને. ૭  
 સંતોના રક્ષણાર્થે ને પાપીના નાશકારણે,  
 ધર્મની સ્થાપના કાળે જન્મ ધારું યુગે યુગે. ૮  
 મારાં જન્મ તથા કર્મ દિવ્ય છે, આમ તત્ત્વથી  
 જે જાણે, તે મને પામે મર્યે, જન્મે ન તે ફરી. ૯  
 ગયા રાગ-ભય-ક્રોધ, મારા આશ્રિત, હુંમય,  
 ઘણા મદ્ભાવને<sup>૨</sup> પામ્યા, શુદ્ધ જ્ઞાનતપે થઈ. ૧૦  
 જે આશરે મને જેમ, તેમ હું તેમને ભળું;  
 મનુષ્યો અનુવર્તે<sup>૩</sup> તો સર્વથા મુજ માર્ગને. ૧૧

૨ મારા ભાવને-સ્વરૂપને. ૩. અનુસરે

## [ જ્ઞાન દ્વારા કર્મનો સંન્યાસ ]

ધૃતતા કર્મની સિદ્ધિ દેવોને પૂજતા જનો;  
શીઘ્ર તો કર્મની સિદ્ધિ પમાય નરલોકમાં. ૧૨

ગુણ ને કર્મના ભેદે સર્જ્યા મેં ચાર વર્ણને;  
તેનો કર્તા, વળી, જાણુ અકર્તા છું હું અવ્યય. ૧૩

ન મને લેપતાં કર્મો, ન મને ફળમાં સ્પૃહા;  
જે મને ઓળખે એમ, બાંધે તેનેય કર્મ ના. ૧૪

આવાં જ્ઞાને કયું કર્મ પૂર્વનાયે મુમુક્ષુએ;  
કર કર્મ જ, તેથી, તું, વૃદ્ધોએ જેમ આચર્યાં. ૧૫

પાંડિતોયે મૂંઝાતા કે શું કર્મ, શું અકર્મ તો?  
તેથી કર્મ કહું, જેને જાણ્યે છૂટીશ પાપથી. ૧૬

કર્મનું જાણવું મર્મ, જાણવુંયે વિકર્મનું;<sup>૪</sup>  
જાણવું જે અકર્મેયે; ગૂઢ છે કર્મની ગતિ. ૧૭

અકર્મ કર્મમાં દેખે, કર્મ દેખે અકર્મમાં;  
શુદ્ધિમાન તે મનુષ્યોમાં, યોગી તે પૂર્ણ કર્મવાન. ૧૮

---

૪. વિધર્મ, બીજાનું કર્મ અથવા નિષિદ્ધ કર્મ.

જેના સર્વે સમારંભો<sup>પ</sup> કામ-સંકલ્પ-હીન છે;  
 તે જ્ઞાનીનાં બળ્યાં કર્મ જ્ઞાનાગ્નિથી, કહે બુધો.<sup>૬</sup> ૧૯  
 છોડી કર્મફલાસક્તિ, સદા તૃપ્ત, નિરાશ્રયી,  
 પ્રવર્તે કર્મમાં તોયે કશું તે કરતો નથી. ૨૦  
 મન-બુદ્ધિ વશે રાખી, તૃષ્ણાહીન, અસંગ્રહી,  
 કેવળ દેહથી કર્મ કર્યે પાપ ન પામતો. ૨૧  
 સંતોષ જે મળે તેથી, નિર્દોષ પાપબુદ્ધિ ના;  
 સિદ્ધિઅસિદ્ધિમાં તુલ્ય, તે ન બંધાય કર્મથી. ૨૨  
 યોગી, મુક્ત, અનાસક્ત, જ્ઞાનમાં સ્થિર ચિત્તનો,  
 યજ્ઞાર્થે જે કરે કર્મ, સર્વ તે લય પામતું. ૨૩  
 બ્રહ્માપ્યુ<sup>૭</sup> બ્રહ્મનિષ્ઠે જે બ્રહ્માન્ત્ય બ્રહ્મ-અગ્નિમાં,  
 બ્રહ્મકર્મની નિષ્ઠાથી બ્રહ્મરૂપ જ થાય તે.<sup>૭</sup> ૨૪

પ. કર્મો; કર્મ, ધર્મ અને આરંભ શબ્દ ગીતામાં,  
 ધાતુબંધુ, એક જ અર્થમાં વપરાયા છે. ૬. જ્ઞાનીઓ.

૭. અન્વય : બ્રહ્મનિષ્ઠે જે બ્રહ્માન્ત્ય (°=રૂપી ધી)  
 બ્રહ્માગ્નિમાં બ્રહ્માપ્યુ<sup>૭</sup> (°=માં અર્પણ કયું), તે બ્રહ્મકર્મની  
 નિષ્ઠાથી (°=ને લીધે) બ્રહ્મરૂપ જ થાય.

## [ જ્ઞાન દ્વારા કર્મોનો સંન્યાસ ]

કોઈ યોગી કરે માત્ર દેવ-યજ્ઞ-ઉપાસના, ૭૭  
બ્રહ્મઅગ્નિ વિષે બીજા યજ્ઞ યજ્ઞે જ હોમતા. ૨૫

શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો કોઈ હોમે સંયમ-અગ્નિમાં ૮;  
શબ્દાદિ વિષયો બીજા હોમતા ઇન્દ્રિયાગ્નિમાં ૯. ૨૬

પ્રાણ ને ઇન્દ્રિયોનાં સૌ કર્મોને અન્ય હોમતા,  
ચેતાવી જ્ઞાનથી અગ્નિ આત્મસંયમ-યોગનો. ૧૦ ૨૭

સ્થૂળ દ્રવ્યે, તપે, યોગે, સ્વાધ્યાયે, જ્ઞાનથી, વળી,  
યતિ ૧૧ ઉગ્ર વ્રતો ધારી કરે યજ્ઞ જુદા જુદા. ૨૮

અપાને પ્રાણને હોમે, તથા પ્રાણે અપાનને,  
અપાન-પ્રાણને રોકી પ્રાણાયામ ઉપાસકો. ૨૯

૭૭. દેવના યજ્ઞ દ્વારા ઉપાસના.

૮. કુમાર્ગથી ઇન્દ્રિયોને રોકવારૂપી તપોયજ્ઞ.

૯. સુમાર્ગે ઇન્દ્રિયોને કેળવવારૂપી સ્વાધ્યાયયજ્ઞ.

૧૦. આત્મા (ચિત)નો ધારણા-ધ્યાન-સમાધિવાળો  
સંયમરૂપી યજ્ઞ.

૧૧. યત્નવાન પુરુષ.

## અધ્યાય ૪ થો ]

આહાર નિયમે આણી કે હોમે પ્રાણ પ્રાણમાં;  
યજ્ઞથી પાપ બાળેલા તે બધા યજ્ઞ બળતા. ૩૦

યજ્ઞ-શેષ-સુધા-ભોગી<sup>૧૨</sup> પામે બ્રહ્મ સનાતન;  
આ લોકે ના વિના યજ્ઞ, તો પછી પરશ્વોક કયાં ? ૩૧

બહુ પ્રકારના આવા વેદમાં યજ્ઞ વર્ણવ્યા;  
તે સૌ કર્મે થતા બળ; એ બળે મુક્ત તું થશે. ૩૨

દ્રવ્ય યજ્ઞ થકી રૂડો જ્ઞાનયજ્ઞ ગણાય તો;  
જ્ઞાનમાં સઘળાં કર્મ પૂરેપૂરાં સમાય છે. ૩૩

નમીને, પ્રશ્ન પૂછીને, સેવીને જ્ઞાન પામ તું;  
જ્ઞાનીઓ તત્ત્વદર્શી જે તને તે બોધ આપશે. ૩૪

જે બળેથી ફરી આમ મોહ પામીશ તું નહિ;  
કાં જે પેખીશ આત્મામાં-મુજમાં ભૂતમાત્ર તું. ૩૫

હશે તું સર્વ પાપીમાં મહાપાપીય બને કદી,  
તોયે તરીશ સૌ પાપો જ્ઞાનનૌકા વડે જ તું. ૩૬

---

૧૨. યજ્ઞની પ્રસાદીરૂપી અમૃત (આત્મજ્ઞાન)ના ભોગી.

જેમ અગ્નિ ભભૂકેલો કરે છે ભસ્મ કાઢતે,  
તેમ આળી કરે ભસ્મ જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મને. ૩૭

નથી જ આ જગે કાંઈ પવિત્ર જ્ઞાનના સમું;  
પાકયે યોગ, યથાકાળે, પામે તે આત્મમાં સ્વયં. ૩૮

મેળવે જ્ઞાન શ્રદ્ધાળુ, જે જિતેન્દ્રિય, તત્પર;  
મેળવી જ્ઞાનને પામે શીઘ્ર પરમશાંતિને. ૩૯

અજ્ઞાની ને અશ્રદ્ધાળુ, સંશયીનો વિનાશ છે;  
આ લોક, પરલોકે ના, સુખે ના સંશયી લહે. ૪૦

યોગથી કર્મને ત્યાગ્યાં, જ્ઞાનથી સંશયો હણ્યા,  
એવા આત્મવશીને તો કર્મો આંધી શકે નહિ. ૪૧

માટે અજ્ઞાનથી જન્મ્યા, હૃદાના સંશયો નિજ;  
હણીને જ્ઞાનખડ્ગેથી, યોગે થા સ્થિર, બિઠ તું. ૪૨

## અધ્યાય પમેા

### જ્ઞાનદર્શા

અર્જુન ઓલ્યા—

કહો સંન્યાસ કર્મોનો, વળા યોગે કહો તમે;  
એમાંથી એક જે શ્રેષ્ઠ, તે જ નિશ્ચયથી કહો. ૧

શ્રી ભગવાન ઓલ્યા—

કર્મસંન્યાસ તે યોગ અંતેયે શ્રેયકારક;  
એમાંહીં કર્મનો યોગ કર્મસંન્યાસથી વધે. ૨

જાણવો નિત્ય-સંન્યાસી ઇચ્છા-દ્વેષ-વિહીન જે;  
જે નિર્દ્વંદ્વ થયો તે તો છૂટે અંધનથી સુખે. ૩



સાંખ્ય ને યોગ બે ભિન્ન બાજો કહે, પાંડિતો નહિ;  
 બેમાં એકેય<sup>૧</sup> ને પૂરી સ્થિતિ તો ફળ મેળવે. ૪  
 ને સ્થાન મેળવે સાંખ્યો, યોગીયે તે જ પામતા;  
 એક જ સાંખ્ય ને યોગ ને દેખે, તે જ દેખતા. ૫  
 સંન્યાસ તો, વિના યોગ, પામવો બહુ દુર્લભ;  
 મુનિ યુક્ત થઈ યોગે બ્રહ્મને શીઘ્ર મેળવે. ૬  
 યોગયુક્ત, વિશુદ્ધાત્મા,<sup>૨</sup> જીતેલો મન-ઇન્દ્રિયો,  
 સર્વ ભૂતતણે આત્મા તે ન લેપાય કર્મથી. ૭  
 જીએ, સુણે, અડે, સૂંધે, ખાય, ઊંધે, વદે, ફરે,  
 શ્વાસ લે, પકડે, છોડે, પલકારા આંખના કરે- ૮

૧. બે પૈકી એકમાંયે. ઘણા એમ અર્થ કરે છે કે  
 એકમાંયે પૂરી સ્થિતિ હોય તો બંનેનું ફળ મેળવે. આ  
 બરાબર નથી લાગતું; કારણ ફળ તો એક આત્મજ્ઞાન  
 અથવા મુક્તિ જ છે. માટે બેનાં ફળ મેળવે એમ  
 કહેવામાં ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા શ્લોકમાં આ  
 સ્પષ્ટ છે.

૨. શુદ્ધચિત્ત થયેલો.

## અધ્યાય પમેા ]

- ઇદ્રિયો નિજ કર્મોમાં વર્તે છે એમ જાણતો,  
માને તત્ત્વજ્ઞ યોગી કે ‘હું કશું કરતો નથી.’ ૯
- બ્રહ્માર્પણ કરી કર્મ છોડી આસક્તિને કંરે,  
પાપથી તે ન લેપાય, પાણીથી પદ્મપાન-શો. ૧૦
- શરીરે, મન-બુદ્ધિએ, માત્ર વા ઇદ્રિયે કરે,  
આત્માની શુદ્ધિને કાળે યોગી નિઃસંગ<sup>૩</sup> કર્મને. ૧૧
- યોગી કર્મફળો છોડી નિષ્ઠાની<sup>૪</sup> શાંતિ મેળવે;  
અયોગી ફળનો લોભી બંધાયે વાસના વડે. ૧૨
- સૌ કર્મો મનથી છોડી, સુખે આત્મવશા રહે  
નવદ્વારપુરે<sup>૫</sup> દેહી; ના કરે કારવે કંઈ. ૧૩
- ન કર્તાપણું, ના કર્મો સર્જતો લોકનાં પ્રભુ;  
ન કર્મફળયોગેયે, સ્વભાવ<sup>૬</sup> જ પ્રવર્તતો. ૧૪

૩. અનાસક્ત.

૪. આત્માના નિશ્ચયની.

૫. મોહું, જે આંખ, જે જ્ઞાન, ને નસકોરાં, જે મળ  
દ્વાર-રૂપી નવ દરવાજાવાળા નગરમાં (શરીરમાં).

૬. પ્રકૃતિ.

લે નાહ કોઈનું પાપ, તેમ પુણ્યેય ના વિભુ;  
અજ્ઞાને જ્ઞાન ઢંકાયું, તેણે સૌ મોહમાં પડે. ૧૫

જ્ઞાનથી નાશ તો પામ્યું નિજ અજ્ઞાન જેમનું;  
તેમનું સૂર્ય-શું જ્ઞાન પ્રકાશે પરમાત્મને. ૧૬

જેની આત્મા વિષે બુદ્ધિ, નિષ્ઠા, તત્પરતા, મન,  
તે ધોયાં જ્ઞાનથી પાપો, તેવાને જન્મ ના ફરી. ૧૭

વિદ્યા વિનયથી યુક્ત વિપ્રમાં તે શ્વપાકમાં,<sup>૭</sup>  
ગાયમાં, ગજમાં, શ્વાને જ્ઞાનીઓ સમદષ્ટિ છે. ૧૮

અહીં જ ભવ તે જીત્યા જે સમત્વે<sup>૮</sup> થયા સ્થિર;  
નિર્દોષ સમ છે બ્રહ્મ, તેથી તે બ્રહ્મમાં ઠર્યા. ૧૯

મળ્યે પ્રિય ન રાગે તે, નહિ મૂંઝાય અપ્રિયે,  
નિર્મોહી, સ્થિરબુદ્ધિ જે બ્રહ્મણ બ્રહ્મમાં ઠર્યા. ૨૦

વિષયોમાં અનાસક્ત જાણે આત્મનું જે સુખ;<sup>૯</sup>  
બ્રહ્મમાં તે થઈ યુક્ત અક્ષય<sup>૧૦</sup> સુખ ભોગવે. ૨૧

૭. કૃતરાનું માંસ ખાનાર ચાંડાલમાં.

૮. સમબુદ્ધિમાં ૯. આત્માનું સુખ શું તે.

૧૦. ક્ષય ન પામનારું.

## અધ્યાય પમેા ]

કાં ને ઇદ્રિયના ભોગો કુઃખકારણુ માત્ર તે;  
 ઊપને ને વળી નાશે, જ્ઞાની રાચે ન તે વિષે. ૨૨  
 કામ ને ક્રોધના વેગો છૂટયા પહેલાં જ દેહથી,  
 અહીં જ ને સહી જાણે, તે યોગી, તે સુખી નર. ૨૩  
 પ્રકાશ, સુખ ને શાંતિ જેને અંતરમાં મળ્યાં,  
 અહ્મ થયેલ તે યોગી પામે નિર્વાણુ<sup>૧૧</sup> અહ્મમાં. ૨૪  
 પામે છે અહ્મનિર્વાણુ ઋષિઓ ક્ષીણપાપ<sup>૧૨</sup> ને,  
 અસંશયી, જિતાત્મા ને સર્વાભૂતહિતે મન્યા. ૨૫  
 કામ ને ક્રોધથી મુક્ત, યતિ ને, આત્મનિગ્રહી,  
 વર્તે તે આત્મજ્ઞાનીને અહ્મનિર્વાણુ સૌ દિશે. ૨૬

વિષયોને કરી દૂર, દષ્ટિ બ્રૂ-મધ્યમાં ધરી,  
 નાસિકામાં ફરે બે તે પ્રાણુપાન કરી સમ, ૨૭  
 ઇદ્રિયો, મન ને બુદ્ધિ જીત્યાં, મોક્ષપરાયણુ,  
 ટાળ્યાં ઇચ્છા-ભય-ક્રોધ, તે મુનિ મુક્ત તો સદા. ૨૮  
 મને સૌ ભૂતનો મિત્ર, સર્વ-લોક-મહેશ્વર,  
 યજ્ઞ ને તપનો ભોક્તા જાણી તે શાંતિ પામતો. ૨૯

---

૧૧. મોક્ષ. ૧૨. જેમનાં પાપ નાશ પામ્યાં છે.

## અધ્યાય ૬૬ો

### ચિત્તનિરોધ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

કૃણે આશ્રય છોડી જે કરે કર્તવ્ય કર્મને,  
તે સંન્યાસી તથા યોગી, ન જે નિર્યસ, નિષ્ક્રિય<sup>૧</sup>. ૧  
જેને સંન્યાસ ફેલે લોકે, તેને તું યોગ જાણજે;  
વિના સંકલ્પ-સંન્યાસ<sup>૨</sup> યોગી થાય ન કોઈએ; ૨  
યોગમાં ચઢવા કાળે કારણ<sup>૩</sup> કર્મ તો કલું;  
યોગમાં સિદ્ધ તેને જ કારણ<sup>૪</sup> શાંતિ તો કલું. ૩

૧. જે યજ્ઞ તથા કર્મો છોડે છે તે નહિ.

૨. સંકલ્પને છોડ્યા વિના.

૩. (સંકલ્પસંન્યાસરૂપી યોગનું) સાધન.

૪. નિમિત્ત સિદ્ધ થયેલા યોગીને કર્મનું નિમિત્ત-  
પ્રયોજન એની શાંતિ છે. એને કર્મનો ત્યાગ કરવાનો

## અધ્યાય ૧૬૦]

ભોગે કે કર્મમાં જ્યારે આસક્ત નહિ થાય તે,  
સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગમાં સિદ્ધ તે કહ્યો. ૪

આપને તારવો આપે, આપને ન કુળાડવો;  
આપે જ આપનો બંધુ, આપે જ શત્રુ આપનો. ૫  
આપ જ આપને જીત્યે આપ તે આત્મનો સખા;  
અજિતાત્માતણે આત્મા વર્તતો શત્રુશો બની. ૬  
શાંત ચિત્ત જિતાત્માનો પરમાત્મા<sup>૫</sup> સમાધિમાં<sup>૬</sup>  
ટાઢે-તાપે, સુખે-દુઃખે, માનાપમાનમાં રહે. ૭

---

આગ્રહ નથી, તે જ એને કર્મનું કારણ—નિમિત્ત છે.  
શાંતિ ન હોય ત્યારે કરવું, ન કરવું એવો આગ્રહ હોય.

૫. આગલા બે શ્લોકોમાં આપ અને આત્મા શબ્દ  
મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વગેરેના અર્થમાં છે. તે સાથે  
ગોટાળો ન થાય માટે એ બધાંથી પર શુદ્ધ આત્મા  
સૂચવવા અહીં પરમાત્મા શબ્દ વપરાયો છે.

૬. સમાધાનયુક્ત સ્થિતિમાં.

જ્ઞાનવિજ્ઞાનથી તૃપ્ત, બ્રહ્મનિષ્ઠ, જિતેન્દ્રિય,  
યુક્ત<sup>૭</sup> તેથી કલ્પો યોગી સમલોચાશ્મકાશ્ચન<sup>૮</sup> ૮

વા'લા, વેરી, સખા, મધ્ય, ઉદાસી, દ્વેષ્ય<sup>૯</sup> ને સગા,  
સાધુ અસાધુમાં જેને સમબુદ્ધિ, વિશેષ તે. ૯

આશા-પરિગ્રહો છોડી, નિગ્રહી મનબુદ્ધિને,  
યોગીએ યોજવો આત્મા એકાંતે, નિત્ય, એકલા. ૧૦

શુદ્ધ સ્થાને, ક્રમે<sup>૧૦</sup> નાંખી દર્ભ, ચર્મ અને પટ,  
ન બહુ ઊંચું કે નીચું સ્થિર આસન વાળવું. ૧૧

૭. સમત્વબુદ્ધિવાળો.

૮. આ ચરણ ગુજરાતી ધાર્મિક સાહિત્યમાં કહેવતની  
જેમ પ્રસિદ્ધ છે માટે તેમ જ રાખ્યું છે. તેનો અર્થ  
‘ઢેકું’, પથ્થર અને સોનામાં સમ. ગુજરાતી ચરણ ‘હેમે  
-લોહે-ધૂળે સમ’ કરી શકાય.

૯. દ્વેષ કરવા જેવો નિગ્રહ કરી.

૧૦. એક પછી એક.

## અધ્યાય ૧૬૦]

કરીને મન એકાગ્ર, રોકી ચિત્તેન્દ્રિયક્રિયા<sup>૧૧</sup>,  
એસીને આસને યોગ આત્મશુદ્ધયથ<sup>૧૨</sup> યોજવો. ૧૨

કાયા, મસ્તક ને ડોક સીધાં, નિશ્ચળ ને સ્થિર,  
ને રાખી દષ્ટિ નાસાગ્રે, આસપાસ ન ભાળવું. ૧૩

શાંત ચિત્ત, ભયે મુક્ત, વ્રતસ્થ<sup>૧૩</sup>, મત્પરાયણ,  
યોગથી મનને રોકી રહેવું મત્પરાયણ. ૧૪

યોજતો નિત્ય આત્માને આમ યોગી, મનોજયી,  
નિર્વાણદાયિની<sup>૧૪</sup> શાંતિ પામે, જે મુજમાં રહે. ૧૫

ન તો ધણા આહારે, નયે કેવળ લાંધણે,  
ઊંધે, જાગ્યેય ના ઝાઝે, યોગની સાધના થતી. ૧૬

યોગ્ય વિહાર આહાર, યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કર્મમાં,  
યોગ્ય જાગૃતિ ને નિદ્રા, તે કરે યોગ દુઃખહા<sup>૧૫</sup>. ૧૭

---

૧૧. ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયની ક્રિયાઓ.

૧૨. ચિત્તશુદ્ધિ માટે.

૧૩. બ્રહ્મચારી. ૧૪. મોક્ષ આપનારી.

૧૫. દુઃખનો નાશ કરનાર.



નિયમે પૂર્ણ આવેલું મન આત્મા વિષે દરે;  
 નિઃસ્પૃહ કામનાથી સૌ થયે કહેવાય યુક્ત તે. ૧૮  
 વાયુહીન સ્થળે જેમ ન હાલે દીપની શિખા,  
 સંયમી આત્મયોગીના ચિત્તની ઉપમા ગણી. ૧૯  
 જ્યાં યોગાભ્યાસથી ચિત્ત નિરોધે છે વિરામને,  
 જ્યાં પેખી આત્મથી આત્મા પામે સંતોષ આત્મમાં. ૨૦  
 જ્યાં રહ્યું સુખ અલંત, બુદ્ધિગ્રાહી<sup>૧૬</sup>, અર્તીદ્રિય<sup>૧૭</sup>,  
 તે જાણે, ને રહી તેમાં તત્ત્વથી તે ડગે નહિ. ૨૧  
 જે મળ્યે અન્ય કે લાભ ન માને તે થકી વધુ;  
 જેમાં રહે ચળે ના તે મોટાંચે દુઃખથી કદી. ૨૨  
 વિયોગ દુઃખનો જેમાં, એવો તે યોગ જાણવો;  
 પ્રસન્ન ચિત્તથી એવો યોગ નિશ્ચય યોજવો. ૨૩  
 સંકલ્પે ઊઠતા કામો સંપૂર્ણ સધળા ત્યજ,  
 મનથી ઇદ્રિયોને સૌ બંધેથી નિયમે કરી, ૨૪

૧૬. બુદ્ધિને જ સમજનારું

૧૭. ઇદ્રિયોથી સૂક્ષ્મ-પર.

## અધ્યાય ૧૬૦ ]

ધીરે ધીરે કરી શાંત ધૃતિપૂર્વક બુદ્ધિથી,  
આત્મામાં મનને રાખી ચિંતવવું ન કાંધ્યે. ૨૫

ત્યાંથી ત્યાંથી ચળી જાય મન ચંચળ, અસ્થિર,  
ત્યાં ત્યાંથી નિયમે લાવી આત્મામાં જ કરે વશ. ૨૬

પ્રશાંતમન, નિષ્પાપ, યોગી, વિકારમુક્ત જે,  
બ્રહ્મરૂપ થયેલો તે પામે છે સુખ ઉત્તમ. ૨૭

આમ નિષ્પાપ તે યોગી આત્માને યોજતો સદા,  
સુખેથી બ્રહ્મને પામી અત્યંત સુખ ભોગવે. ૨૮

યોગે થયેલ યુક્તાત્મા, સર્વત્ર સમદષ્ટિ તે  
દેખે સૌ ભૂતમાં આત્મા ને સૌ ભૂતોય આત્મમાં. ૨૯

જે સર્વત્ર મને દેખે, સર્વેને મુજમાં વળી,  
તેને વિયોગ ના મારો, મને તેનોય ના થતો. ૩૦

જે ભજે એકનિષ્ઠાથી સર્વભૂતે રહ્યા મંને,  
વર્તતાં સર્વ રીતેયે તે યોગી મુજમાં રહ્યો. ૩૧

આત્મસમાન સર્વત્ર જે દેખે સમબુદ્ધિથી  
જે આવે સુખ કે દુઃખ, તે યોગી શ્રેષ્ઠ માનવો. ૩૨

**અર્જુન બોલ્યા—**

જે તમે આ કહ્યો યોગ સમખુદ્ધિ તણો મને,  
ચંચળ મનમાં તેની દેખું હું સ્થિરતા નહિ. ૩૩

મન ચંચળ, મસ્તાની, અતિશે બળવાન તો,  
માનું નિગ્રહ છે તેનો વાયુની જેમ દુષ્કર.<sup>૧૮</sup> ૩૪

**શ્રી ભગવાન બોલ્યા—**

મન ચંચળ તો, સાચે, અતિ દુષ્કર ઝાલવું,  
તોયે અભ્યાસ-વૈરાગ્યે<sup>૧૯</sup>, જાણ, ઝાલવું શક્ય તે. ૩૫

આત્મસંયમ ના તેને માનું હું યોગ દુર્લભ;  
આત્મવશી<sup>૨૦</sup> પ્રયત્ને જે તેને શક્ય ઉપાયથી. ૩૬

**અર્જુન બોલ્યા—**

શ્રદ્ધાળુ, તોય ના યત્ન, ચિત્તેય યોગથી ચણ્યું;  
ન પામે યોગસંસિદ્ધિ, તેની શી ગતિ તો પછી ? ૩૭

૧૮. કંઠલુ. ૧૯. અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી.

૨૦. સંયમી.

## અધ્યાય ૧૬૦]

પામે નાશ નિરાધાર છૂટી કે વાદળી સમો,  
ખેઉ રીતે થયો ભ્રષ્ટ, ભૂલેલો અહમમાર્ગ તે? ૩૮

કૃષ્ણ, સંશય આ મારો સંપૂર્ણ ટાળવો ઘટે;  
નથી આપ વિના ખીજો જે આ સંશયને હણે. ૩૯

### શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

અહીં કે પરલોકેયે તેનો નાશ નથી કદી;  
બાપુ, કલ્યાણકારી કે દુર્ગતિ પામતો નથી. ૪૦

પામી તે પુણ્યલોકોને, વસીને દીર્ઘ કાળ ત્યાં,  
શુચિ<sup>૨૧</sup> શ્રીમાનને ઘેર યોગભ્રષ્ટ સુજન્મ લે. ૪૧

વા બુદ્ધિમાન યોગીના કુળે તે જન્મ પામતો,  
ઘણો દુર્લભ આવો તો આ લોકે જન્મ પામવો. ૪૨

ત્યાં તે જ બુદ્ધિનો યોગ મેળવે પૂર્વજન્મનો,  
ને ફરી સિદ્ધિને માટે કરે આગળ યત્ન તે. ૪૩

પૂર્વના તે જ અભ્યાસે ખેંચાય અવશેય તે,  
યોગજિજ્ઞાસુયે તેથી વેદની<sup>૨૨</sup> પાર જાય તે. ૪૪

૨૧. પવિત્ર.

૨૨. કર્મકાંડની.

ખંતથી કરતો યત્ન દોષોથી મુક્ત તે થઈ,  
ધણુ જન્મે થઈ સિદ્ધ યોગી પામે પરંગતિ. ૪૫

તપસ્વીથી વડો યોગી, જ્ઞાનીથીયે વડો ગણ્યો;  
કર્મીઓથી વડો યોગી, તેથી યોગી તું, પાર્થ, થા. ૪૬  
યોગીઓમાંય સર્વેમાં, જે શ્રદ્ધાળુ મને ભને  
મારામાં ચિત્તને પ્રોઈ, તે યોગી શ્રેષ્ઠ મેં ગણ્યો. ૪૭

અધ્યાય ૭મો

## જ્ઞાનવિજ્ઞાન

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

આસક્ત મુજમાં, મારા આશ્રયે યોગ યોજતો,  
જેમ સમગ્ર નિઃશંક મને જાણીશ, તે મુણ. ૧

વિજ્ઞાને સહ આ જ્ઞાન સંપૂર્ણ કહું છું તને,  
જે જાણેથી પછી બીજું જગે ના જાણવું રહે. ૨

હજારો માનવે કાક સિદ્ધિનો યત્ન આદરે;  
ને સિદ્ધ યતિઓમાંયે કો'જ તત્ત્વે લહે મ'ને. ૩

ભૂ, જળ, અગ્નિ, વા, વ્યોમ, મન, બુદ્ધિ, અહંકૃતિ—  
આ આઠ વર્ગના ભેદે મારી પ્રકૃતિ છે રહી. ૪

આ સૌ અપર, તેનાથી પર પ્રકૃતિ અન્ય છે,  
જીવના રૂપમાં, તેણે આ સર્વ જગતે ધર્યું. ૫

એ બેથી સઘળાં ભૂતો ઊપજે એમ જાણજે;  
સમગ્ર વિશ્વનો, પાર્થ, હું જ ઉત્પત્તિ ને લય. ૬

ખીજું કોઈ નથી તત્ત્વ મારાથી પર જે કહો,  
હું-માં આ સૌ પરોવાયું દોરામાં મણકા સમું. ૭

રસ હું જળ માંહી ને પ્રભા છું સૂર્યચંદ્રમાં,  
ઓં (૩)<sup>૧</sup> વેદે, નભે શબ્દ, નરોમાં પુરુષાતન. ૮

પવિત્ર ગંધ પૃથ્વીમાં, અગ્નિમાં છું પ્રકાશ હું;  
જીવન સર્વ ભૂતોમાં, તપસ્વીઓ વિષે તપ. ૯

સર્વ ભૂતોતણું ખીજ મને, જાણુ, સનાતન;  
બુદ્ધિમાનો તણી બુદ્ધિ, તેજસ્વીઓનું તેજ હું. ૧૦

કામ ને રાગથી મુક્ત બળ હું બળવાનનું;  
ધર્મને અવિરોધી જે, એવો હું કામ ભૂતમાં. ૧૧

---

૧. ત્રણ માત્રા જોડ્યો દીર્ઘ ઉચ્ચાર કરવો.

## અધ્યાય ૭મો ]

વળી, સાર્વિક જે ભાવો, રજ ને તમનાય જે;  
મારા થકી જ તે જાણુ, નથી તેમાં હું, તે હું-માં. ૧૨

ત્રિગુણાત્મક ભાવે તે મોહેલું સર્વ આ જગત  
ઓળખે ના મને, જે હું તે સૌથી પર અવ્યય. ૧૩

ત્રિગુણાત્મક આ દેવી માયા દુસ્તર તો મુજ;  
મારે જ શરણે આવે, તે આ માયા જતા તરી. ૧૪

મારે ન શરણે આવે પાપી મૂઢ નરાધમો  
માયાએ જ્ઞાન લૂટેલા, આસુરી ભાવ સેવતા. ૧૫

આર પ્રકારના ભક્તો પુણ્યવાન બને મને;  
આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી, ચોથો જ્ઞાની પરંતપ. ૧૬

તેમાં જ્ઞાની સદા યોગી, અનન્ય ભક્ત, તે ચડે;  
જ્ઞાનીને હું ધણો વાંઘો, તેયે વાંઘો મને, વળી. ૧૭

તે સૌ સંતજનો તોયે જ્ઞાની આત્મા જ છે મુજ;  
જે રહ્યો યુક્ત મારામાં, જેનાથી શ્રેષ્ઠ ના ગતિ. ૧૮

પામી જ્ઞાન ધણે જન્મે તે આવે શરણે મને  
'સર્વ આ બ્રહ્મ' જાણી તે મહાત્મા અતિ દુર્લભ. ૧૯



જેનું કામેરે લૂંટયું જ્ઞાન, તે ભજે અન્ય દૈવતો;  
તેમના નિયમો ધારી, આંધ્યા પ્રકૃતિએ નિજ. ૨૦

જે જે સ્વરૂપ જે ઇચ્છે શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજવા,  
તે તે ભક્તાતણી શ્રદ્ધા તેવી જ કરું નિશ્ચળ. ૨૧

તે શ્રદ્ધાથી થઈ યુક્ત તેની આરાધના ગમે,  
તે દ્વારા મેળવે ભોગો, નિર્માતા હું જ જેમનો. ૨૨

તે મંદબુદ્ધિનાં થાય નાશવંત જ એ ફળો;  
દેવોના ભક્ત દેવોને, મારા ભક્તો મને મળે. ૨૩

અવ્યક્ત વ્યક્તિને<sup>૨</sup> પામ્યો માને મૂઢ જનો મ'ને;  
ન જાણતા પરંભાવ, મારો અવ્યય ઉત્તમ. ૨૪

ઢંકાયો યોગમાયાએ પ્રકટ હું સર્વને નથી;  
આ મૂઢ ક્ષોક જાણે ના અજન્મા, અવ્યયી મ'ને. ૨૫

જાણું હું ભૂતકાળે જે, અને જે વર્તમાનનાં,  
ભવિષ્યનાંય ભૂતોને, મ'ને કોઈ ન જાણતું. ૨૬

૨. વાસનાએ.

૩. પ્રકૃતિ વિકૃતિને.

## અધ્યાય ૭મો ]

રાગ ને દ્વેષથી વાધ્યો દ્વંદ્વનો મોહ ચિત્તમાં,  
તેથી સંસારમાં સર્વે ભૂતોને મોહ થાય છે. ૨૭

પણ જે પુણ્યશાળીનાં પાપકર્મ ગળી ગયાં,  
તે દ્વંદ્વમોહ છૂટેલા મ'ને દૃઢ વ્રતે લજે. ૨૮

મથે જે આશ્રયે મારા છૂટવા જન્મમૃત્યુથી,  
અભિ, સંપૂર્ણ અધ્યાત્મ, કર્મયે બધું તે લહે. ૨૯

સાધિભૂતાધિ દૈવે જે, સાધિયજે મને લહે,<sup>૪</sup>  
જાણે પ્રયાણકાળેયે મને તે યુક્તચિત્તના. ૩૦

---

૪. આગળ આઠમા અધ્યાયમાં સમજાવેલા અધિભૂત,  
અધિદૈવ અને અધિયજ્ઞ ભાવો સહિત જે મને જાણે. . .

## અધ્યાય ૮મો

### યોગીનો દેહત્યાગ

અર્જુન બોલ્યા—

શું તે બ્રહ્મ ? શું અધ્યાત્મ ? શું કર્મ, પુરુષોત્તમ ?  
શું અધિભૂત તે ભાખ્યું ? શું, વળી, અધિદૈવ છે ? ૧  
અધિયજ્ઞ અહીં દેહે કાણુ ને કેમ છે રહ્યો ?  
તમને અન્તવેળાએ યતિએ ? કેમ જાણવો ? ૨

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

અક્ષર તે પરંબ્રહ્મ, અધ્યાત્મ તો સ્વભાવ જે;  
ભૂતો સૌ ઉપજાવે તે વિસર્ગ<sup>૨</sup> કર્મ જાણવું. ૩

૧. સંયમીએ.

૨. સૃષ્ટિની ઉત્પતિ-સ્થિતિ-પ્રલયની ક્રિયા.

## અધ્યાય દ્વિતીય ]

ક્ષરતા, જીવતા તે બે અધિભૂતાધિદૈવ<sup>૩</sup> છે;  
 અધિયજ્ઞ હું જાતે જ દેહીના દેહમાં અહીં. ૪  
 મને જ સ્મરતો અંતે છોડી જાય શરીરને,  
 મારો જ ભાવ તે પામે તેમાં સંશય ના કંઈ. ૫  
 વા, જે જે સ્મરતો ભાવ છોડી જાય શરીરને,  
 તેને તેને જ તે પામે સદા, તે ભાવથી ભર્યો. ૬  
 માટે અખંડ તું રાખ સ્મૃતિ મારી અને લડ,  
 મન બુદ્ધિ હૃદ-માં આર્યે મને નિઃશંક પામશે. ૭

યુક્ત અભ્યાસયોગે જે, બીજે ના મન તો ભમે,  
 અખંડ ચિંતને પામે પરંપુરુષ દિવ્ય તે. ૮

પુરાણ સર્વજ્ઞ જગન્નિયંતા,  
 સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ<sup>૪</sup> સહુનો વિધાતા;

૩. ક્ષર (વિનાશી) ભાવ તે અધિભૂત, જીવભાવ  
 તે અધિદૈવ.

૪. સૂક્ષ્મથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ.

આદિત્યવર્ણો, તમ-પાર, દેવ,  
અચિંત્યરૂપ, સ્મરતો સદા જે. ૯

પ્રયાણકાળે સ્થિર ચિત્તથી તે,  
બ્રૂમધ્ય<sup>પ</sup> ધારી વિધિયુક્ત પ્રાણ;  
ભક્તિ, વળી, યોગબળેય યુક્ત,  
યોગી પરંપૂરુષ દિવ્ય પામે. ૧૦

વેદજ જે અક્ષરને વદે છે,  
જેમાં વિરાગી યતિઓ પ્રવેશે;  
જે ઇચ્છતા બ્રહ્મચર્યા કરે છે,<sup>૬</sup>  
કહું તને તે પદ સારરૂપે. ૧૧

રોકીને ઇન્દ્રિયદ્વારો, રૂંધીને હૃદયે મન,  
સ્થાપીને તાળવે પ્રાણ, રાખીને યોગધારણા, ૧૨

---

૫. ભવાંની વચ્ચે.

૬. ઇન્દ્રિયોના સંયમ વગેરે દ્વારા બ્રહ્મને માર્ગે  
ચાલે છે.

## અધ્યાય ત્રી.]

ઓં(૩)<sup>૭</sup> એકાક્ષરી અક્ષ ઉચ્ચારી સ્મરતો મ'ને,  
જે જાય દેહને છોડી, તે પામે છે પરંગતિ. ૧૩

સદા અનન્યચિત્તે જે મને સંભારતો રહે;  
તે નિત્ય યુક્ત યોગીને સહેજે લાભ છે મુળ. ૧૪

મ'ને પામી મહાત્માઓ-પોંચ્યા જે શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિને<sup>૮</sup>-  
વિનાશી, દુઃખનું ધામ, પુનર્જન્મ ન મેળવે. ૧૫

અક્ષાના લોક પર્યંત પુનરાવૃત્તિ<sup>૯</sup> સર્વને;  
પરંતુ મુજને પામી પુનર્જન્મ રહે નહિ. ૧૬

દિનરાત્રી તણા વિદ્વાન જાણે તે અક્ષદેવનો  
હજાર જુગનો દા'ડો, રાત્રી જુગ હજારની. ૧૭

અવ્યક્તથી<sup>૧૦</sup> બધી વ્યક્તિ<sup>૧૧</sup> ઉદ્ભવે દિન ઊગતાં;  
રાત્રી ચાતાં ફરી પામે તે જ અવ્યક્તમાં લય. ૧૮

---

૭. ત્રણ માત્રા જેટલો દીર્ઘ ઉચ્ચાર કરવો.

૮. મોક્ષ. ૯. આવડું-જડું, જન્મમરણ.

૧૦. પ્રકૃતિથી. ૧૧. પ્રગટ સૃષ્ટિ.

તે જ આ ભૂતનો સંધ ગિડી ગિડી જતો લયે,  
પરાધીનપણે રાત્રે, ઉદ્ભવે દિન ગિગતાં. ૧૯

તે અવ્યક્ત થકી ગિંચો ખીજો અવ્યક્ત ભાવ છે;  
જે સૌ ભૂતો થયે નાશ, ન નાશે તે સનાતન. ૨૦

તેને અક્ષર, અવ્યક્ત<sup>૧૨</sup>, વળી કહેતા પરંગતિ,  
જે પામ્યે ના ફરે ફેરા, મારું તે ધામ છે પરં. ૨૧

પરં પુરુષ તે પ્રાપ્ત થાય અનન્ય ભક્તિથી,  
જેના વિષે રહે ભૂતો, જેણે વિસ્તાર્યું સર્વ આ. ૨૨

જે કાળે ના ફરે ફેરા, જ્યારે ફેરા ફરી થતા,  
કહું તે કાળ યોગીના, દેહ છોડી જનારના. ૨૩

અમ્નિજ્યોતે, દિને, શુકલે, છ માસે ઉત્તરાયણે,  
તે કાળે અહ્મવેત્તા જે જાય તે અહ્મ પામતા. ૨૪

ધુમાડે, રાત્રીએ, કૃષ્ણે, છ માસે દક્ષિણાયને,  
જતો યોગી ફરે પાછો પામીને ચંદ્રજ્યોતિને. ૨૫

---

૧૨. અપ્રગટ, ગૂઢ.

## અધ્યાય દ્વિતીયો ]

શુક્લ-કૃષ્ણ ગણી આ બે ગાંત વિશ્વે સનાતન;  
એકથી થાય ના ફેરા, બીજીથી ફરતો વળી. ૨૬

આવા આ માર્ગ જાણે તે યોગી મોઢે પડે નહિ;  
માટે તું સધળો કાળ યોગયુક્ત બની રહે. ૨૭

વેદો તણાં, યજ્ઞ-તપો તણાંયે,  
દાનો તણાં પુણ્યક્રમો કહ્યાં જો;  
તેને વટાવે સહુ જાણતો આ,  
યોગી ચડે આદિ મહાન ધામે. ૨૮



## અધ્યાય દ્વિતીયો

### જ્ઞાનનો સાર

#### શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

તને નિર્દોષને મારું સારમાં સાર જ્ઞાન આ  
કહું વિજ્ઞાનની સાથે, જે જાણે દોષથી છૂટે. ૧

મહા વિદ્યા, પરં સાર, આ છે પવિત્ર ઉત્તમ;  
અનુભવાય પ્રત્યક્ષ, સુકર<sup>૧</sup>, ધર્મ્ય<sup>૨</sup>, અક્ષય. ૨

અશ્રદ્ધાથી મનુષ્યો જે માને આ ધર્મને નહિ,  
મૃત્યુ સંસાર માર્ગે તે ફરે, પામે મને નહિ. ૩

મેં જ અવ્યક્ત રૂપે આ ફેલાવ્યું જગને બધું;  
હું-માં રહ્યાં બધાં ભૂતો, તે માંહીં હું રહ્યો નથી. ૪

---

૧. કરવામાં સહેલું. ૨. ધર્મયુક્ત.

## અધ્યાય દ્વિતીય ]

નયે રહ્યાં હું-માં ભૂતો, જે મારો યોગ ઈશ્વરી;  
 ભૂતાધાર, ન ભૂતોમાં, ભૂત સર્જક-રૂપ હું. ૫  
 સર્વગામી<sup>૩</sup>, મહાવાયુ નિત્ય આકાશમાં રહે;  
 તેમ સૌ ભૂત મારામાં રહ્યાં છે, એમ જાણજો. ૬  
 કલ્પના અંતમાં ભૂતો મારી પ્રકૃતિમાં મળે;  
 આરંભ કલ્પનો થાતાં સર્જી તે સર્વને ફરી. ૭  
 નિજ પ્રકૃતિ આધારે સર્જી છું હું ફરી ફરી  
 સર્વ આ ભૂતનો સંઘ અવશ પ્રકૃતિ જળે. ૮  
 તોયે તે કોઈયે કર્મ મુજને બાંધતાં નથી;  
 કાં જે રહું ઉદાસી-શો, કર્મે આસક્તિ ના કરી. ૯

પ્રકૃતિ પ્રસવે સૃષ્ટિ મારી અધ્યક્ષતા વડે;  
 તેના કારણથી થાય જગનાં પરિવર્તનો. ૧૦

અવજ્ઞા કરતા મૂઢો મારી માનવ દેહમાં;  
 ન જાણુતા પરં ભાવ-કે હું ભૂત મહેશ્વર. ૧૧

૩. સર્વત્ર સંચરતો.

વૃથા આશા, વૃથા કર્મો, વૃથા જ્ઞાન કુબુદ્ધિનાં,—  
રાક્ષસી—આસુરી સેવે જેઓ પ્રકૃતિ મોહિની. ૧૨

મહાત્માઓ મને જાણી ભૂતોનો આદિ, અવ્યય,  
અનન્ય મનથી સેવે, દૈવી પ્રકૃતિ આશર્યા. ૧૩

કીર્તિ મારી સદા ગાય, રહે યત્ને, વ્રતે દઢ,  
ભક્તિથી મુજને વંદે, ઉપાસે નિત્યયોગથી. ૧૪

ને જ્ઞાનયજ્ઞથી કોઈ સર્વવ્યાપી મને ભજે,  
એક ભાવે, પૃથગભાવે, નાના રીતે ઉપાસતા. ૧૫

હું કૃતુ<sup>૫</sup> ને હું છું યજ્ઞ, હું સ્વધા, હું વનસ્પતિ;  
મંત્ર હું, હુંજ તો આજ્ઞ્ય<sup>૬</sup>, અગ્નિ હું, હુંજ આહુતિ. ૧૬

હુંજ આ જગનો ધાતા<sup>૭</sup>, પિતા, માતા, પિતામહ;  
જ્યેષ્ઠ<sup>૮</sup>, પવિત્ર ઓંકાર, વેદો ઋક્, સામ ને યજુર. ૧૭

૪. સતત યોગમાં રહી.

૫. એક જાતનું ચક્ષુકર્મ.

૬. ધી.

૭. સ્રષ્ટા.

૮. જાણવાની વસ્તુ.

## અધ્યાય દ્વિતીય ]

પ્રભુ, ભર્તા, સુહૃદ, સાક્ષી, નિવાસ, શરણું, ગતિ;  
ઉત્પત્તિ, પ્રલય-સ્થાન, નિધાન, બીજ અક્ષય. ૧૮

તપું ને ખેંચું હું વર્ષા, અને તે છોડું હું વળી;  
અમૃત ને વળી મૃત્યુ, ને સત ને અસતેય હું. ૧૯

મને યજ્ઞ પાતક ધોઈ યાચે  
સ્વર્ગે ગતિ, વૈદિક સોમ ભક્તો<sup>૯</sup>  
ને મેળવી પુણ્ય<sup>૧૦</sup> સુરેંદ્ર લોક,  
ત્યાં દેવના વૈભવ દિવ્ય માણે. ૨૦

તે ભોગવી સ્વર્ગ વિશાળ એવું,  
પુણ્યો ખુટ્યે મર્ત્ય<sup>૧૧</sup> વિષે પ્રવેશે;  
સકામ તે વૈદિક કર્મમાર્ગી;  
આ રીત ફેરા<sup>૧૨</sup> ભવના ફેરે છે. ૨૧

---

૯. સોમ પીનાર વૈદિક બ્રાહ્મણો.

૧૦. પાપરહિત.

૧૧. મૃત્યુલોક.

૧૨. જવા આવવાના ફેરા, જન્મ મરણ.

- અનન્ય ચિત્તથી જેઓ કરે મારી ઉપાસના,  
તે નિલયુક્ત ભક્તોનો યોગક્ષેમ ઉપાડું હું. ૨૨
- તેમ જે ભક્ત શ્રદ્ધાથી ખીબ દેવો ઉપાસતા,  
મને જ સેવતા તેયે, છોડીને વિધિમાર્ગને. ૨૩
- હું ભોક્તા સર્વ યજ્ઞોનો તેમ સ્વામીય હું જ છું;  
પણ તે તત્ત્વ જાણે ના મારું, તે કારણે પડે. ૨૪
- દેવોના ભક્ત દેવોને, પિતૃના ભક્ત પિતૃને,  
ભૂતોના ભૂતને પામે, મારાયે મુજને મળે. ૨૫
- પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં જે આપે ભક્તિથી મને,  
અર્પેલું ભક્તિથી તે હું આરોગ્યં યત્નવાનનું. ૨૬
- જે કરે, ભોગવે વા જે, જે હોમે, દાન જે કરે;  
તપને આચરે વા જે, મને અર્પણુ તે કર. ૨૭
- શુભાશુભ ક્ષણોરૂપી કર્મબંધન આમ તું  
તોડી, સંન્યાસયોગી તું મને પામીશ મુક્ત થૈ. ૨૮
- સમ હું સર્વ ભૂતોમાં, વા'લા વેરી મને નથી;  
તોયે હું-માં રહે ભક્ત, હુયે તેમાંહિ, ભક્તિથી. ૨૯
- ૬૯

## અધ્યાય દ્વિતીય ]

દુરાચારીય કે મોટો થૈ અનન્ય બને મને;  
સાધુ જ તે થયો માનો, જે સુનિશ્ચયમાં હયો. ૩૦

શીઘ્ર તે થાય ધર્માત્મા, પામે શાશ્વત શાંતિને;  
નિશ્ચે જાણુ, કદી મારા ભક્તનો નાશ તો નથી. ૩૧

સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો તથા શૂદ્રો, જીવો પાપીય યોનિના,  
મારો આશ્રય જે લે તો તેયે પામે પરંગતિ. ૩૨

પવિત્ર બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રી ભક્તોની વાત શી પછી ?  
દુઃખી અનિત્ય આ લોકે પામેલો ભજ તું મને. ૩૩

મ'ને દે મન ને ભક્તિ, મ'ને પૂજ, મ'ને નમ;  
મ'ને જ પામશે આવા યોગથી, મત્પરાયણ. ૩૪

## અધ્યાય ૧૦મો

### વિભૂતિ વર્ણન

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

ફરી મારું પરવેણુ સુણ, અર્જુન, જે કહું;  
તારી પ્રીતિ દિસે ને હું ધમ્મું છું હિતને તુજ. ૧

મારા ઉદ્ભવને જાણે ન દેવો, ન મહર્ષિઓ;  
સર્વથા હું જ તો આદિ દેવાનો ને મહર્ષિનો. ૨

મને જાણે અજન્મા જે ને અનાદિ મહેશ્વર,  
તે અમૂઢ મનુષ્યોમાં છૂટતો સર્વ પાપથી. ૩

બુદ્ધિ, જ્ઞાન, ક્ષમા, સત્ય, અમોહ, શાંતિ, નિગ્રહ,  
જન્મ, મૃત્યુ, સુખો, દુઃખો, ભય, નિર્ભયતા, વળી; ૪

## અધ્યાય ૧૦મો ]

અહિંસા, સમતા, તુષ્ટિ, તપ, દાન, યશાયશ<sup>૧</sup>,—  
હુંથી જ ઊપજે ભાવો સૌ ભૂતોના જુદા જુદા. ૫  
મહર્ષિ સાત પૂર્વેના ચાર જે મનુષ્યો તથા,  
મારા સંકલ્પથી જન્મ્યા, જેની લોકે પ્રજા જુઓ. ૬

જે જાણે તત્ત્વથી મારાં આવાં યોગવિભૂતિને,  
અડગ યોગ તે મારો પામે, સંશય ના અહીં. ૭

હું સૌના જન્મનું સ્થાન, પ્રવર્તે મુજથી બધું;  
એવું વિચારતા જ્ઞાની ભજે છે ભક્તિથી મને. ૮

ચિત્ત, પ્રાણો મને અર્પી, બોધ દેતા પરસ્પર,  
મારી કથા કરી નિત્ય, આનંદે મુજમાં રમે. ૯

એવા અખંડ યોગી જે ભજતા પ્રીતિથી મને,  
તેને તે બુદ્ધિનો યોગ આપું જેથી મને મળે. ૧૦

ધરીને કરુણા તેની અજ્ઞાન તમને હણું,  
રહેલો આત્મભાવે હું તેજસ્વી જ્ઞાનદીપથી. ૧૧

૧. યશ અને અપયશ.



**અર્જુન બોલ્યા—**

પરં બ્રહ્મ, પરં ધામ, છો પવિત્ર તમે પરં,  
આત્મા, શાશ્વતને દિવ્ય, અજન્મા, આદિને વિભુ—૧૨

વર્ણવે ઋષિઓ સર્વે અસિત, વ્યાસ, દેવલ,  
દેવર્ષિ નારદે, તેમ તમેયે મુજને કહો. ૧૩

સર્વ તે માનું હું, સત્ય જે તમે મુજને કહો;  
તમારું રૂપ જાણે ના દેવો કે દાનવો, પ્રભુ ! ૧૪

તમે જ આપને આપે જાણતા, પુરુષોત્તમ !  
ભૂતેશ, ભૂતકર્તા હે ! દેવદેવ, જગત્પતે ! ૧૫

સંભળાવો મને સર્વે દિવ્ય આત્મવિભૂતિઓ;  
જે સૌ વડે રહ્યા વ્યાપી તમે આ ક્ષોકને બધા. ૧૬

યોગેશ, તમને કેમ જાણું ચિંતનમાં સદા ?  
શા શા ભાવો વિષે મારે ચિંતવા યોગ્ય તો તમે ? ૧૭

વિભૂતિ-યોગ વિસ્તારે ફરીથી નિજના કહો;  
નથી તૃપ્તિ થતી સુણી તમારાં વચનામૃત. ૧૮

શ્રી ભગવાન યોદ્યા —

ભલે લે વર્ણવું મુખ્ય મારી દિવ્ય વિભૂતિઓ;  
 કહેતાં અંત તો ના'વે મારા વિસ્તારનો કંઈ. ૧૯

હું જ આત્મા રહ્યો સર્વે ભૂતોનાં હૃદયો વિષે;  
 આદિ, મધ્ય તથા અંત, હું જ છું ભૂતમાત્રનાં. ૨૦

આદિત્યોનો હું છું વિષ્ણુ, સૂર્ય હું ન્યોતિઓ તણો;  
 મરીચિ મરુતોનો હું, નક્ષત્રોનો હું ચંદ્રમા. ૨૧

સામવેદ હું વેદોનો, દેવોનો ઇંદ્રરાજ હું;  
 ચેતના સર્વ ભૂતોની, મન હું ઈંદ્રિયો તણું. ૨૨

હું જ શંકર રુદ્રોનો, ભંડારી<sup>૨</sup> ચક્ષરાક્ષસે;  
 વસુઓનો હું છું અગ્નિ, મેરુ હું પર્વતો તણો. ૨૩

પુરોહિતો તણો મુખ્ય મને જાણુ બૃહસ્પતિ;  
 સેનાનીઓ<sup>૩</sup> તણો રુદ્રંદ, પુષ્કરોનો<sup>૪</sup> હું સાગર. ૨૪

ઓં એકાક્ષર વાણીનો, મહર્ષિઓ તણો ભૃગુ;  
 જપચક્ર હું યજ્ઞોનો, સ્થાવરોનો હિમાલય. ૨૫

૨. કુબેર. ૩. સેનાપતિઓ. ૪. તળાવો.

- અશ્વત્થ સર્વ<sup>૫</sup> વૃક્ષોનો, દેવર્ષિનો હું નારદ;  
હું ચિત્રરથ ગંધર્વે, સિદ્ધે કપિલદેવ હું. ૨૬
- ઉશ્વૈઃશ્રવા હું અશ્વોનો, અમૃતે ઊપજ્યો હતો;  
ઐરાવત ગજોનો હું, નરોનો હું નરાધિપ. ૨૭
- વજ્ર હું આયુધોનો ને ગાયોની કામધેનુ છું;  
જન્મહેતુ હું કંદર્પ, સર્પોનો છું હું વાસુકિ. ૨૮
- અનંત સર્વ નાગોનો, વરુણ<sup>૫</sup> યાદસોતણો<sup>૬</sup>;  
પિત્રીનો અર્ચમા હું, ને યમ સંયમકારનો<sup>૭</sup>. ૨૯
- પ્રહ્લાદ સર્વ દૈત્યોનો, માપકોનો<sup>૮</sup> હું કાળ છું;  
વનેચર તણો સિંહ, પંખીનો વૈનતેય<sup>૯</sup> હું. ૩૦
- વાયુ હું વેગવંતોનો, રામ હું શસ્ત્રવાનનો;  
મગર સર્વ મૃત્યુઓનો, ગંગાજી હું નદીતણી. ૩૧

૫. એક મોટું જળચર પ્રાણી. ૬. જળજંતુઓનો.  
૭. બીજનો નિગ્રહ કરવાવાળા બધા: જેમ કે,  
પોલીસ, જેઠર, ગાડી હાંકનાર, યમદૂત ( મરણ લાવનાર  
રોગ ) વગેરે.

૮. ધડી, પળ વગેરે. ૯. ગરુડ.

## અધ્યાય ૧૦મે.]

આદિ, મધ્ય તથા અંત હું સર્વે સૃષ્ટિઓ તણું;  
અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાની, વાદ<sup>૧૦</sup> પ્રવચનો તણો. ૩૨

અકાર અક્ષરોનો હું, સમાસોનો હું દંદ છું;  
હું જ છું કાળ અક્ષય, સષ્ટા વિશ્વમુખીય હું. ૩૩

મૃત્યુ હું સર્વનાશી ને ભવિષ્યોનો હું ઉદ્ભવ;  
સ્ત્રીની શ્રી, કીર્તિને વાણી, સ્મૃતિ: પ્રજ્ઞા, ધૃતિ, ક્ષમા. ૩૪

સામોનો હું બૃહત્સામ, ગાયત્રી સર્વ છંદની;  
માર્ગશીર્ષ હું માસોનો, ઋતુઓનો વસંત હું. ૩૫

હોનો છૂતવિદ્યા હું, તેજસ્વીઓનું તેજ છું;  
સત્ત્વવાન તણું સત્ત્વ, જય ને વ્યવસાય હું. ૩૬

હું વાસુદેવ વૃષ્ણીનો, પાંડવોનો ધનંજય;  
મુનિઓનોય હું વ્યાસ, શુક્ર હું કવિઓતણો. ૩૭

દંડ હું દંડધારીનો, નીતિ હું જયવાંછુની;  
હું જ ગુહ્યોતણું મૌન, જ્ઞાનીનું જ્ઞાન હું જ છું. ૩૮

---

૧૦. પ્રતિજ્ઞા, સિદ્ધાંત.

## [ વિભૂતિ વર્ણન

વળા જે સર્વ ભૂતોનું બીજ, તે જાણુ હું જ છું;  
હું વિનાનું નથી કોઈ કોઈ ભૂત ચરાચર. ૩૯

ન આવે ગણતાં છેડો મારી દિવ્ય વિભૂતિનો;  
દેશમાત્ર કહ્યો મેં તો આ વિસ્તાર વિભૂતિનો. ૪૦

જે કોઈ સત્ત્વમાં કાંઈ લક્ષ્મી, વીર્ય, વિભૂતિ વા,  
જાણુ, તે સધળું મારા તેજના અંશથી થયું. ૪૧

અથવા, લાલ શો તારે જાણી વિસ્તારથી ધણું ?  
એક જ અંશથી મારા આપું વિશ્વ ધરી રહ્યો. ૪૨

## અધ્યાય ૧૧મો

### વિરાટ દર્શન

#### અર્જુન બોલ્યા—

મારા અનુગ્રહાર્થે જે તમે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું  
પરં ગૂઢ કહ્યું તેથી મારો એ મોહ તો ગયો. ૧

ભૂતોના જન્મ તે નાશ સાંભળ્યા મેં સવિસ્તર,  
અક્ષય નિજ માહાત્મ્યે તમારા મુખથી, પ્રભુ! ૨

વર્ણવો નિજને જેમ તેવું જ, પરમેશ્વર !  
ઇચ્છું છું ઇશ્વરી રૂપ જોવાને, પુરુષોત્તમ ! ૩

જો માનો કે તમે શક્ય જોવા એ રૂપમાં મ'ને,  
તો, યોગેશ્વર, દેખાડો નિજ અવ્યય રૂપને. ૪

## શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

જે તું મારાં બધાં રૂપો સેંકડા ને હજારથી,  
બહુ પ્રકારનાં, દિવ્ય, બહુ આકાર—વર્ણનાં. ૫  
આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિનો, મરુતોય જે;  
પૂર્વે કાણે ન દીઠેલાં તેવાં આશ્ચર્ય જે ઘણાં. ૬  
આ મારા દેહના ખૂણે આખું વિશ્વ ચરાચર,  
રહેલું ભાળ તું આજ; ધૃત્તે જે અન્ય તેય જે. ૭  
ચર્મચક્ષુ વડે તો ના મ'ને જોઈ શકીશ તું;  
દિવ્ય દષ્ટિ તને આપું, ઈશ્વરી યોગ જે મુજ. ૮

## સંજય બોલ્યા—

મહાયોગેશ શ્રીકૃષ્ણે આમ બોલી પછી સહાં  
પોતાનું ઈશ્વરી રૂપ દેખાડયું પાર્થને પરં. ૯  
ઘણાં મુખો, ઘણાં નેત્રો, ઘણાં અદ્ભુત રૂપ, ને  
ઘણાં આભૂષણો દિવ્ય, ઘણાં દિવ્યાયુધો મન્યાં. ૧૦  
દિવ્ય માળા તથા વસ્ત્રો, અર્ચાઓ દિવ્ય ગંધની,  
આશ્ચર્યોથી ભર્યાં જોયા વિશ્વવ્યાપક દેવ તે. ૧૧

## અધ્યાય ૧૧મો ]

આકાશે સામટી દીપે હજારો સૂર્યની પ્રભા,  
તે કદી એ મહાત્માના તેજ-શી થાય તો ભલે. ૧૨

અનંત ભાતનું વિશ્વ આખું એક ભાગમાં,  
દેવોના દેવના દેહે અર્જુને જોયું તે સમે. ૧૩

સારે આશ્ચર્યથી ઊઠ્યાં હર્ષરોમ શરીરનાં;  
નભાવી શિર તે બોલ્યો દેવને હાથ જોડતો : ૧૪

### અર્જુન બોલ્યા—

હે દેવ, દેખું તવ દેહમાં સૌ  
દેવો તથા ભૂતસમૂહ નાના<sup>૧</sup>;  
બ્રહ્મા વિરાજે કમલાસને આ,  
ને દિવ્ય સર્પો, ઋષિઓ સમસ્ત. ૧૫

અનેક નેત્રો - મુખ - હસ્ત - પેટા,  
અનંત રૂપો તવ સર્વ બાજુ;  
નઃઅંત તારો, નહિ મધ્ય - આદિ  
નિહાળું વિશ્વેશ્વર, વિશ્વરૂપ ! ૧૬

---

૧. અનેક.



ધારી ગદા - ચક્ર - કિરીટ દીપો<sup>૨</sup>  
 અધી દિશે તેજ તણા સમૂહે;  
 પ્રદીપ સૂર્યાગ્નિ<sup>૩</sup>, અશક્ય જોવા  
 એવા અધે દેખું હું, અપ્રમેય<sup>૪</sup> ! ૧૭

તમે પરં અક્ષર, જોય તત્ત્વ,  
 તમે મહા આશ્રય વિશ્વનું આ;  
 અનાશ છો, શાશ્વત ધર્મપાળ,  
 જાણું તમે સત્ય અનાદિ દેવ. ૧૮

ન આદિમધ્યાન્ત, અનંત શક્તિ,  
 અનંત બાહુ, શશિસૂર્યનેત્ર;  
 પેપ્પું તમારે મુખ અગ્નિ ઝોળો,  
 તમે સ્વતેજે જગ આ તપાવો. ૧૯

---

૨. ઝળકો.

૩. સૂર્ય અને અગ્નિ તેના વડે દીપ્યા છે.

૪. સમજી ન શકાય એવા.

## અધ્યાય ૧૧મો]

આ વ્યોમપૃથ્વીતણું અંતરાળ,  
દિશાય સૌ એક તમે જ વ્યાખ્યાં;  
તમારું આ અહ્ભુત ઉગ્ર રૂપ  
દેખી ત્રિક્ષોડી અકળાય, દેવ ! ૨૦

આ દેવસંધો તવ માંહિ પેસે,  
જોડી કરો કે વીંનવે ભયેથી,  
'સ્વસ્તિ' ભણી સિદ્ધ - મહર્ષિ - સંધો  
અનેક સ્તોત્રે તમને સ્તવે છે. ૨૧

આદિત્ય, રુદ્રો, વસુ, વિશ્વદેવો,  
સાધ્યો તથા અશ્વિન, વાયુ, પિત્રી,  
ગંધર્વ, યક્ષો, અમુરોય, સિદ્ધો  
તે વિસ્મયે સૌ તમને નિહાળે. ૨૨

ધણાં મુખો, નેત્ર, કરાળ દાઢો,  
ધણી ભુજ, પાય, ધણાંય પેટો;  
તમારું આ રૂપ વિરાટ ભાળી  
પામે વ્યથા લોક બધા અને હું. ૨૩

વ્યોમે અડેલા, બહુ રંગવાળા,  
 મુખે ઉઘાડાં, વિકસેલ ડોળા;  
 પ્રદીપ એવા તમને નિહાળી,  
 મૂંઝાઉં ને ધીરજ શાંતિ ખોઉં. ૨૪

મુખે તમારાં, વિકરાળ દાઢો,  
 જ્નેતાં જ સર્વે પ્રલયાગ્નિ જેવાં;  
 દિશા ન સૂઝે, ન સુહાણુ લાગે,  
 પ્રસન્ન થાઓ, જગના નિવાસ ! ૨૫

આ તો બધાયે ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રો,  
 સાથે, વળી, ભૂપતણુ સમૂહ,  
 આ કર્ણ, આ દ્રોણુ, પિતામહે આ,  
 ને મુખ્ય યોદ્ધા અમ સાથનાયે — ૨૬

પેસે ત્વરાથી મુખની તમારી  
 બિહામણી ને વિકરાળ દાઢે;  
 દાંતો તણાં અંતરમાંહિ કોઈ  
 ચોંટ્યાં દિસે ચૂર્ણુ બનેલ માયાં. ૨૭

## અધ્યાય ૧૧મો.]

ધસે સમુદ્રે બહુ વેગધારી  
 નદી તથા જેમ મહા પ્રવાહો;  
 ધસે મહા ઝોળ ભર્યાં તમારાં  
 મુખો વિષે તેમ મનુષ્યવીરો. ૨૮

જવાળા વિષે જેમ પતંગ દોડે  
 વિનાશ કાળે અતિ વેગ સાથે;  
 દોડે સ્વનાશાર્થ સવેગ તેમ  
 લોકો તમારાંય મુખો વિષે આ. ૨૯

અસી બધેથી, બળતાં મુખોમાં  
 જીભો વડે લોક સમગ્ર ચાટો;  
 તેજે વડે વિશ્વ ભરી સમસ્ત  
 બાળે તમારો, પ્રભુ ! ઉગ્ર તાપ. ૩૦

કહો તમે કોણ કરાળરૂપી ?  
 દેવેશ રીઝો, તમને નમું હું;  
 પિછાણુ ધમ્મું નિજ, આદિદેવ,  
 પ્રવૃત્તિ જાણી શકું ના તમારી. ૩૧

## શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

હું કાળ જાગ્યો જગ નાશકારી,  
સંહારવા લોક અહીં પ્રવર્ત્યો;  
તારા વિનાયે નહિ કોઈ રહેશે,  
જે આ ખડા સૈનિક સામસામા. ૩૨

તું ઊઠ, તેથી, યશ લે જીતીને,  
કાંટા વિના ભોગવ રાજ્યઋદ્ધિ;  
હણી મૂક્યા છે પ્રથમે જ મેં તે;  
થા, સવ્યસાચી ! તું નિમિત્તમાત્ર. ૩૩

શું ભીષ્મ, શું દ્રોણ, જયદ્રથે શું,  
શું કર્ણ, કે અન્ય મહાન યોદ્ધા;  
મેં છે હણ્યા, માર તું, છોડ શંકા,  
તું ઝૂઝ સંગ્રામ, જીતીશ શત્રુ. ૩૪

## સંજય બોલ્યા—

આ સાંભળી કેશવ કેરું વેણ,  
ધૂળે કિરીટી, કર બેઠ જોડે;

કરી કરી વંદન કૃષ્ણને તે  
ખી'તો ઘણો ગદ્ગદકંઠ બોલે. ૩૫

### અર્જુન બોલ્યા—

છે યોગ્ય કે કીર્તનથી તમારાં  
આનંદ ને પ્રેમ લહે જગત સૌ;  
નાસે ભયે રાક્ષસ સૌ દિશામાં,  
વળી, નમે સિદ્ધસમૂહ સર્વે. ૩૬

ન કાં નમે તે તમને, પરાત્મન,  
જે પૂજ્ય સૌના, વિધિનાય કર્તા;  
અનંત, દેવેશ, જગન્નિવાસ !  
સત્, અસત્, તે પરમ, અક્ષરાત્મન ! ૩૭

તમે પરં પૂરુષ આદિદેવ,  
આ વિશ્વનું શ્રેષ્ઠ તમે નિધાન;  
જ્ઞાતા તમે જ્ઞેય, પરં પદે છો,  
તમે ભર્યું વિશ્વ, અનંતરૂપ. ૩૮

---

પ. તમે સત્ છો, અસત્ છો અને તેથીય પર છો.

શશી, યમાગ્નિ, જળદેવ<sup>૬</sup>, વાયુ,  
 પ્રજાપતિ, બ્રહ્મપિતા<sup>૭</sup> તમે જ;  
 મારાં હજારો નમનો તમોને,  
 નમો નમસ્તેય નમો નમસ્તે. ૩૯

સામે નમું છું, નમુંછુંય પીડે,  
 સર્વત્રવાસી ! સહુ પાસ વંદું;  
 અપાર છે વીર્ય, અનંત શક્તિ,  
 સર્વે બન્યા, સર્વ તમે સમાવી. ૪૦

સખા ગણી વેણુ અયોગ્ય બોલ્યો,  
 ‘હે કૃષ્ણ, હે યાદવ, હે સખા’-શાં,  
 ન જાણતાં આ મહિમા તમારો,  
 પ્રમાદ વા પ્રેમથકીય ક્યારે. ૪૧

ગિંધે, રમે, આસન-ભોજને કે  
 એકાન્તમાં કે સઘળા સમક્ષ,  
 હાંસી કરી જે મરજદ લોપી-  
 ક્ષમા કરો તે સહુ, અપ્રમેય ! ૪૨

---

૬. વરુણ. ૭. બ્રહ્માના પિતા.

## અધ્યાય ૧૧મો.]

પિતા તમે સ્થાવર જંગમોના,  
 લોકો તણા પૂજ્ય મહા ગુરુએ;  
 ત્રિલોકમાંયે તવ તુલ્ય કો ના,  
 ક્યાંથી જ મોટો ? અનુપપ્રભાવી !<sup>૮</sup> ૪૩

માટે હું સાષ્ટાંગ કરી પ્રણામ,  
 મનાવું, રીઝો, સ્તવનીય<sup>૯</sup> ઈશ !  
 સાંખે પિતા પુત્ર, સખા સખાને,  
 પ્રિય પ્રિયા, તેમ મનેય સાંખો. ૪૪

અદાદ રૂપે હરખ્યો હું જોઈ,  
 છતાં ભયે વ્યાકુળ ચિત્ત મારું;  
 મને બતાવો, પ્રભુ, તે જ રૂપ,  
 પ્રસન્ન થાઓ, જગના નિવાસ. ૪૫

કરે ગદા-ચક્ર, કિરીટ<sup>૧૦</sup> માથે,  
 એવા જ જોવા તમને હું ઇચ્છું;

- 
૮. જેની શક્તિ ઉપમા દઈ ન શકાય તેવી છે.  
 ૯. સ્તુતિ કરવા જેવા. ૧૦. મુગટ.



ચતુર્ભુજ રૂપ ધરો ફરી તે,  
સહસ્રબાહો ! પ્રભુ ! વિશ્વરૂપ ! ૪૬

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

રાજ થઈને મુજ યોગ દ્વારા  
દેખાડ્યું આ રૂપ પરં તને મેં;  
વિરાટ, તેજોમય, આદિ, નિત્ય,  
પૂર્વે ન તારા વિણ દીઠ કાણે. ૪૭

ન વેદ, સ્વાધ્યાય, ન યજ્ઞ, દાનો,  
ક્રિયા, તપો ઉગ્ર કર્યેય ના જ,  
આ રૂપ જોવો હું, મનુષ્યસ્રોકે,  
તારા વિના શક્ય છું અન્ય કેને. ૪૮

મૂંઝા નહીં, મા યન મૂઠ, આવા  
ધોર સ્વરૂપે મુજને નિહાળી;  
પ્રસન્ન ચિત્તે ભયને નિવારી,  
તું તે જ આ રૂપ નિહાળ મારું. ૪૯

સંજય બોલ્યા—

આવું કહી અર્જુનને, ફરીથી  
સ્વ રૂપને દાખવ્યું વાસુદેવે;  
ફરી ધરી સૌમ્ય શરીર દેવે.  
દીધો દિલાસો ભયભીતને તે.

૫૦

અર્જુન બોલ્યા—

સૌમ્ય આ માનવી રૂપ તમારું જોઈને હવે  
ચેતના, સ્વસ્થતા આવ્યાં, પામ્યો સ્વ ભાવને ફરી. ૫૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

અતિ દુર્લભ આ મારા રૂપને તેં નિહાળ્યું જે,  
દેવોય વાંછતા નિત્ય એ સ્વરૂપનું દર્શન. ૫૨  
ન તો વેદો તણા જ્ઞાને, યજ્ઞ-દાન-તપે નહિ,  
મારું દર્શન આ શક્ય જેવું આજે તને થયું. ૫૩  
અનન્ય ભક્તિએ, તોયે, આમ તત્ત્વથી શક્ય છે  
જાણવો, દેખવો તેમ પ્રવેશે મુજમાં થવો. ૫૪  
મારે અર્થે કરે કર્મો, મત્પરાયણ ભક્ત જે,  
જે અનાસક્ત, નિર્વૈર, તે આવી મુજને મળે. ૫૫

## અધ્યાય ૧૨મો

### ભક્તિતત્ત્વ

અર્જુન યોધ્યા—

નિત્યયુક્ત થઈ આમ તમારી ભક્તિ જે કરે,  
જે સેવે બ્રહ્મ અવ્યક્ત,—મેં યોગીમાં કયા ચડે ? ૧

શ્રી ભગવાન યોધ્યા—

પરોષી મન મારામાં નિત્યયુક્ત થઈ મ'ને  
ભજે પરમ શ્રદ્ધાથી, તે યોગી ચડતા ગણું. ૨

જેઓ અક્ષર, અવ્યક્ત, અચિંત્ય, અચન્ન, ધ્રુવ,  
એકરૂપ, અનિર્દેશ્ય,<sup>૧</sup> સર્વવ્યાપી ઉપાસતા; ૩

ઈંદ્રિયો નિયમે રાખે, સર્વત્ર સમબુદ્ધિના,  
સર્વભૂતહિતે<sup>૨</sup> રક્ત, તેયે મ'ને જ પામતા. ૪

---

૧. જેને શીંધી ન શકાય કે આ.

## અધ્યાય ૧૨મો.]

અવ્યક્તે ચિત્ત ચોંટાડે, તેને ક્લેશ થતો વધુ;  
મહા પરિશ્રમે દેહી પામે અવ્યક્તમાં ગતિ. ૫

કરી સૌ કર્મસંન્યાસ હું-માં જે, મત્પરાયણ,  
અનન્ય યોગથી મારાં કરે ધ્યાન ઉપાસના. ૬

મારામાં ચિત્ત પ્રેતા તે ભક્તોનો ભવસાગરે  
ટાળીને મૃત્યુને શીઘ્ર કરું ઉદ્ધાર હું સ્વયં. ૭

હું-માં જ મનને ધાર, નિષ્ઠા મારી જ રાખ તું;  
તો મારામાં જ નિઃશંક, તું વસીશ હવે પછી. ૮

સ્થિર રાખી શકે ના જે ચિત્ત હું-માં સમાધિથી,  
તો મને પામવા ઇચ્છ સાધી અભ્યાસયોગને. ૯

અભ્યાસેયે ન જે શક્તિ થા મત્કર્મપરાયણ;  
મારે અર્થે કરે કર્મો, તોયે પામીશ સિદ્ધિને. ૧૦

જો કરી ન શકે તે યે, આશરી મુજ યોગને,  
તો સૌ કર્મફળત્યાગ કર તું નિયમે રહી. ૧૧

જિંસું અભ્યાસથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી ધ્યાન તો ચડે;  
ધ્યાનથી ફળનો ત્યાગ, ત્યાગથી શાંતિ સત્ત્વર. ૧૨

અદ્વેષ સર્વ ભૂતોનો, મૈત્રી ને કરુણા, ક્ષમા,  
 નિર્મમ નિરહંકાર, સુખ-દુઃખે સમાનતા. ૧૩  
 સદા સંતોષવાન, યોગી, જિતાત્મા, દઢનિશ્ચયી,  
 મન-બુદ્ધિ મ'ને અર્ધ્યાં, તે મહાભક્ત મ'ને પ્રિય. ૧૪  
 જેથી ના ક્ષોકને ક્ષોભ, જેને ના ક્ષોભ ક્ષોકથી;  
 હર્ષ-ચિંતા-ભય-ક્રોધે છૂટ્યો જે તે મને પ્રિય. ૧૫  
 નિઃસ્પૃહી, શુચિ ને દક્ષ, ઉદાસીન, વ્યથા નહિ;  
 સૌ કર્મોરંભ છોડે તે મારો ભક્ત મ'ને પ્રિય. ૧૬  
 ન કરે હર્ષ કે દ્વેષ, ન કરે શોક કે સ્પૃહા;  
 શુભાશુભ ત્યજે જે તે મારો ભક્ત મ'ને પ્રિય. ૧૭  
 સમ જે શત્રુ ને મિત્રે, સમ માનાપમાનમાં;  
 ટાઢે-તાપે, સુખે-દુઃખે સમ, આસક્તિહીન જે. ૧૮  
 સમાન સ્તુતિ ને નિંદા, મૌની, સંતોષ જે મળે;  
 સ્થિરબુદ્ધિ નિરાલંબી, ભક્ત જે તે મ'ને પ્રિય. ૧૯  
 આ ધર્મામૃતને સેવે શ્રદ્ધાથી જેમ મેં કહ્યું,  
 મત્પરાયણ જે ભક્તો, મ'ને અત્યંત તે પ્રિય. ૨૦

## અધ્યાય ૧૩મો

### ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞ વિચાર

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

ક્ષેત્ર એ નામથી જ્ઞાની કહેતા આ શરીરને;  
ક્ષેત્રને જાણનારો જે, તેને ક્ષેત્રજ્ઞ તે કહે. ૧

વળી ક્ષેત્રજ્ઞ તો જાણે મને જ સર્વ ક્ષેત્રમાં;  
ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞનું જ્ઞાન, તેને હું જ્ઞાન માનતો. ૨

જે તે ક્ષેત્ર, અને જેવું, જ્યાંથી, તેમાં વિકાર જે,  
ક્ષેત્રજ્ઞ જે અને જેવો, સંક્ષેપે સુણ તે હું-થી. ૩

વિવિધ મંત્રથી ગાયું ઋષિઓએ અનેકધાર;  
હરાવ્યું બ્રહ્મસૂત્રોમાં સુનિશ્ચિત પ્રમાણથી. ૪

---

૧. અનેકરીતે.

મહાભૂતો, અહંકાર, બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ,—આઠ એ;  
 ઇન્દ્રિયો દશ ને એક, વિષયો પાંચ તેમના; ૫  
 ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખો, દુઃખો, ધૃતિ, સંઘાત, ચેતના;  
 વિકારો સાથ આ ક્ષેત્ર તને સંક્ષેપમાં કહ્યું. ૬

નિર્માનતા, અહિંસા, ને અદંભ, આર્જવ, ક્ષમા,  
 ગુરુભક્તિ તથા શૌચ, સ્થિરતા, આત્મનિગ્રહ; ૭  
 વિષયો પ્રતિ વૈરાગ્ય, નિરહંકારતા વળી,  
 જન્મ-મૃત્યુ-જરા-વ્યાધિ-દુઃખ-દોષોનું દર્શન; ૮  
 નિર્મોહતા, અનાસક્તિ પુત્ર-પત્ની-ગૃહાદિમાં,  
 ચિત્તની સમતા નિલ ઇષ્ટાનિષ્ટ પ્રસંગમાં; ૯  
 અનન્યયોગથી મારી ભક્તિ અવ્યભિચારિણી,  
 એકાન્તવાસની ટેવ, રુચિ ના દાયરા વિષે; ૧૦  
 અંધ્યાત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા, તત્ત્વજ્ઞાન-વિચારણા :  
 આ કહેવાય છે જ્ઞાન, તેથી અજ્ઞાન ઊલટું. ૧૧

## અધ્યાય ૧૩મો ]

જ્ઞેય જે તે હવે ભાખું, જે જાણ્યે મોક્ષ સાંપડે;  
અનાદિ જે પરંબ્રહ્મ, છે ન કહેવાય, ના નથી; ૧૨

સર્વાત્ર હાથ ને પાય, સર્વાત્ર શિર ને મુખ;  
સર્વાત્ર નેત્ર ને કર્ણ, સર્વાને આવરી રહ્યું; ૧૩

નિરિંદ્રિય છતાં ભાસે સર્વે ઇન્દ્રિયના ગુણો;  
નિર્ગુણ, ગુણભોક્તાયે, ભર્તા તોય અસક્ત તે; ૧૪

માંહે બહાર ભૂતોની, સ્થિર તેમ જ હાલતું;  
સૂક્ષ્મ તેથી જણાયે ના, સમીપે, દૂરમાં વળી; ૧૫

અખંડ તે, વળી તે છે ભૂતોમાં ખંડ-શું રહ્યું;  
ભૂતોને જન્મ દે, પોષે, ગળેયે તે જ જાણવું; ૧૬

જ્યોતિઃશાનુંય તે જ્યોતિ, અંધકાર થકી પર;  
જ્ઞાન, જ્ઞેય, જ્ઞાનગમ્ય, સર્વાનાં હૃદયે વસે. ૧૭

ક્ષેત્ર, જ્ઞાન તથા જ્ઞેય, એમ સંક્ષેપમાં કહ્યાં;  
એ જાણી ભક્ત જે મારો, તે પામે મુજ ભાવને. ૧૮

પુરુષ-પ્રકૃતિ બંને જાણુ જોડી અનાદિ તે;  
વિકારો ને ગુણો જાણુ, ઊપજે પ્રકૃતિ થકી. ૧૯



## [ ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞ વિચાર

કાર્ય, કારણ, કર્તાત્વ, તે સૌ પ્રકૃતિ કારણે;  
સુખદુઃખ તથા ભોગ તે તો પુરુષ કારણે; ૨૦

પ્રકૃતિમાં રહ્યો સેવે પુરુષ પ્રકૃતિ-ગુણો;  
ગુણે આસક્તિને લીધે સદસદ્ યોનિમાં પડે. ૨૧

સાક્ષીમાત્ર, અનુગ્રાતા, ભર્તા, ભોક્તા, મહેશ્વર;  
પરંપુરુષ આ દેહે, પરમાત્માય તે કલ્હો. ૨૨

પુરુષ પ્રકૃતિ જાણે, આ રીતે જે ગુણો સહ,  
સર્વ કર્મો કરે તોયે ફરી તે જન્મતો નથી. ૨૩

ધ્યાનથી દેખતા કોઈ આત્માને નિજમાં સ્વયં;  
સાંખ્યયોગ વડે કોઈ, કોઈ તો કર્મયોગથી. ૨૪

કોઈ ન જાણતાં એમ અન્યથી સાંભળી ભને;  
તેયે મૃત્યુ તરે નિશ્ચે શ્રદ્ધાથી શ્રુતિ ધારતા. ૨૫

જે કાંઈ ઊપજે લોકે સત્ત્વ સ્થાવર-જંગમ;  
જાણ, તે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રીના સંયોગે ઊપજે બધું. ૨૬

## અધ્યાય ૧૩મો.]

- સમાન સર્વ ભૂતોમાં રહેલાં પરમેશ્વર;  
અનાશી નાશવંતોમાં, તે દેખે તે જ દેખતો. ૨૭
- જે જીએ સમ સર્વત્ર વ્યાપેલો ઈશ, તે નર  
ન કરે આત્મની હાણુ, તેથી પામે પરંગતિ. ૨૮
- પ્રકૃતિથી જ સૌ કર્મો સદા સર્વત્ર થાય છે;  
આત્મા તો ન કરે કાંઈ; એ દેખે તે જ દેખતો. ૨૯
- ભૂતોના વેગળા ભાવો એકમાં જ રહ્યા જીએ;  
તેથી જ સર્વ વિસ્તાર; ત્યારે બ્રહ્મદશા મળે. ૩૦
- અવ્યયી પરમાત્માને નથી આદિ તથા ગુણો,  
તેથી દેહે રહે તોયે અકર્તા ને અલિપ્ત તે. ૩૧
- સૂક્ષ્મતા કારણે વ્યોમ સર્વવ્યાપી અલિપ્ત રૂહે;  
દેહમાં તેમ સર્વત્ર વસી આત્મા અલિપ્ત રૂહે. ૩૨
- પ્રકાશે એકલો સૂર્ય જેમ આ જગને બધા;  
તેમ જ આ પ્રકાશે છે ક્ષેત્રજ્ઞ ક્ષેત્રને બધા. ૩૩
- ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞનો ભેદ, ભૂત-પ્રકૃતિ-મોક્ષ જે  
જ્ઞાનચક્ષુ વડે આમ જાણે, તે મોક્ષ પામતા. ૩૪

## અધ્યાય ૧૪માં

### ત્રિગુણ નિરૂપણ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

જ્ઞાનોમાં શ્રેષ્ઠ જે જ્ઞાન ફરી તે તુજને કહું;  
જે જાણી મુનિઓ સર્વે પામ્યા સિદ્ધિ પરં અહીં. ૧

આ જ્ઞાન આશરી પામ્યા મારા સાધર્મ્યને નર;  
સર્ગકાળે ન તે જન્મે, પ્રલયે ન વ્યથા ખમે. ૨

મારું ક્ષેત્ર મહદ્બ્રહ્મ, તેમાં હું સ્થાપું બીજને;  
તે થકી સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે સદા. ૩

સર્વ યોનિ વિષે જે જે વ્યક્તિઓ જન્મ પામતી,  
તેનું ક્ષેત્ર મહદ્બ્રહ્મ, પિતા હું બીજદાયક. ૪

## અધ્યાય ૧૪મો.]

થતા પ્રકૃતિમાંથી જે ગુણો સત્ત્વ-રજઃ-તમ,  
તે જ અવ્યય દેહીને આંધે છે દેહને વિષે. ૫

તેમાં નિર્મળ તે સત્ત્વ, પીડાહીન, પ્રકાશક;  
તે આંધતો કરાવીને આસક્તિ જ્ઞાન ને સુખે. ૬

તૃષ્ણા-આસક્તિથી ઊગ્યો રાગ, તે જ રજ્જેગુણ;  
દેહીને આંધતો તે તો આસક્ત કર્મમાં કરી. ૭

તમ અજ્ઞાનથી ઊઠે, કરી દે મૂઢ સર્વને;  
દેહીને આંધતો તે તો નિદ્રા, પ્રમાદ, આળસે. ૮

સુખમાં જોડતો સત્ત્વ, કર્મમાં જોડતો રજઃ;  
ઢાંકીને જ્ઞાનને જોડે પ્રમાદે તો તમો ગુણ. ૯

રજસ્તમ હઠાવીને સત્ત્વ આગળ આવતો;  
રજ્જે ગુણ તમઃ-સત્ત્વ, તમ તે રજસત્ત્વને. ૧૦

દેહે સૌ ઇન્દ્રિયોમાંહી દીસે પ્રકાશ ઊપજ્યો,  
ને ત્યાં જ્ઞાન વસે ત્યારે વધેજ્ઞો સત્ત્વ જાણવો. ૧૧

પ્રવૃત્તિ કર્મ-આરંભ, સ્પૃહા, લોભ, અશાંતતા;  
ઊઠે દેહ વિષે ત્યારે વધેજ્ઞો રજ જાણવો. ૧૨

- પ્રવૃત્તિ ના, પ્રકાશે ના, પ્રમાદ, મૂઢતા દિસે  
 ઊઠેલાં દેહમાં ત્યારે વધેસો તમ જાણવો. ૧૩
- સત્ત્વની વૃદ્ધિ થાતાં જો દેહી છોડે શરીરને,  
 ઉત્તમ જ્ઞાનવાનોના પવિત્ર લોકમાં ચડે. ૧૪
- જો તે થાય રજો લીન, કર્મસંગી વિષે પડે;  
 તમે જો લય પામે તો જન્મ લે મૂઢયોનિમાં. ૧૫
- કહે છે પુણ્યકર્મોનું ફળ સાત્ત્વિક નિર્મળ;  
 રજનું ફળ છે દુઃખ, અજ્ઞાન તમનું ફળ. ૧૬
- સત્ત્વથી ઊપજે જ્ઞાન, રજથી લોભ ઊપજે;  
 મોહ, પ્રમાદ, અજ્ઞાન ઊપજે તમથી સહુ. ૧૭
- ચડે છે સાત્ત્વિકો જાંચે, રાજસો મધ્યમાં રહે;  
 તમોગુણી પડે હેઠા, જેમની હીન વૃત્તિઓ. ૧૮
- ગુણોથી અન્ય કર્તા ના, આત્મા તો ગુણથી પર;  
 દ્રષ્ટાને ઓળખે એમ, તે પામે મુજ ભાવને. ૧૯
- દેહ સાથે રહેલા આ ત્રિગુણો પાર જો કરે,  
 જન્મ-મૃત્યુ-જરા-દુઃખે છૂટી તે મોક્ષ ભોગવે. ૨૦

## અધ્યાય ૧૪મો.]

### અર્જુન યોદ્યા—

ક્યાં ચિહ્નો વડે દેહી ત્રિગુણાતીત થાય કે ?  
આચાર હોય શો તેનો ? કેમ તે ત્રિગુણો તરે ? ૨૧

### શ્રી ભગવાન યોદ્યા—

જ્ઞાન, પ્રવૃત્તિ ને મોહ તેના ધર્મો શરીરમાં  
જોડે તો ન કરે દ્વેષ, શમે તો ન કરે સ્પૃહા. ૨૨

જે ઉદાસીન-શો વર્તે, ગુણે ચંચળ થાય ના;  
ગુણોને વર્તતા જાણી રહે સ્થિર ડો નાહ. ૨૩

સ્વસ્થ, સમ સુખે-દુઃખે, સમલોચાશ્મકાંચન;  
ધીર, તુલ્ય પ્રિયાપ્રિયે, નિદા ને સ્તુતિમાં સમ. ૨૪

માનાપમાનમાં તુલ્ય, તુલ્ય જે શત્રુમિત્રમાં;  
સૌ કર્મારંભ છોડેલો, ગુણાતીત ગણાય તે. ૨૫

અવ્યભિચારભાવે જે ભક્તિયોગે મ'ને ભજે;  
ત્રિગુણો આ કરી પાર, બ્રહ્મને પાત્ર થાય તે. ૨૬

અમૃત-અક્ષર-બ્રહ્મ, તેનો આધાર હું જ છું;  
તેમ શાશ્વત ધર્મોનો, ને એકાંતિકા જે સુખ. ૨૭

## અધ્યાય ૧૫મો

### પુરુષોત્તમ-સ્વરૂપ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

જિએ મૂળ, તળે ડાળો, શ્રુતિઓ પાંદડાં ગણ્યાં;  
એ અવિનાશ અશ્વત્થ<sup>૧</sup> જાણે, તે વેદ જાણતો. ૧

જિએ તળે ડાળ-પસાર<sup>૨</sup> તેનો,  
ગુણે વધ્યો, ભોગથી પાલવ્યો ને;  
નીચે, વળી, કર્મજળે જ આંધ્યાં  
મૂળો કુટ્યાં માનવલોક માંહી. ૨

---

૧. વડ અથવા પીપળો.

૨. ડાળોનો પસારો.

## અધ્યાય ૧૫મો ]

તેનું અહીં રૂપ ન સાચું ભાસે,  
 ન અંત કે આદિ, ન ક્યાંય પાયો;  
 અશ્વત્થ એવો દઢ મૂળવાળો,  
 લૈ તીવ્ર વૈરાગ્ય-કુઠાર<sup>૩</sup> છેદ. ૩

શોધી પછી તે પદને પ્રયત્ને—  
 જ્યાં પ્હોંચનારા ન પડે ફરીથી —  
 તે પામવું આદિ પરાત્મ રૂપ,  
 પ્રવૃત્તિ જ્યાંથી પસરી અનાદિ. ૪

નિર્માન, નિર્મોહ, અસંગવૃત્તિ,  
 અધ્યાત્મનિષ્ઠા નિત, શાંતકામ;  
 છૂટેલ દંદે સુખ-દુઃખ-રૂપી,  
 અમૂઢ તે અવ્યય ધામ પામે. ૫

સૂર્ય તેને પ્રકાશે ના, ચંદ્ર ના, નહિ આગ્રિ યે;  
 જ્યાં પોંચી ન ફરે પાછા, મારું તે ધામ ઉત્તમ. ૬

૩. વૈરાગ્યની કુહાડી.



- મારો જ અંશ સંસારે જીવરૂપ સનાતન —  
 ખેંચે પ્રકૃતિમાંથી તે મન ને પાંચ ઇન્દ્રિયો. ૭
- ધારતાં-છોડતાં દેહ જીવ તે સમયે ગ્રહે  
 પોતાની સાથમાં તેને, જેમ વા ગંધ વસ્તુથી. ૮
- નેત્ર, કાન, ત્વચા, જીભ, નાસિકા, છટ્ટું તો મન,  
 અધિષ્ઠાતા થઈ સૌનો વિષયો જીવ ભોગવે. ૯
- છોડતો-રાખતો દેહ, ભોગતો ગુણ સાથ વા,  
 મૂઠો ન દેખતા એને, દેખે જે જ્ઞાનચક્ષુના. ૧૦
- રહેલો હૃદયે તેને દેખે યોગી પ્રયત્નવાન;  
 ચિત્તશૂન્ય, અશુદ્ધાત્મા, ન દેખે ચત્નથીય તે. ૧૧
- સૂર્યમાં તેજ જે આખા વિશ્વને અજવાળતું;  
 જે ચંદ્રે, અગ્નિમાંયે જે, તેજ મારું જ જાણુ તે. ૧૨
- પેસી પૃથ્વી વિષે ધારું ભૂતો હું મુજ શક્તિથી;  
 પોષું હું ઔષધી સર્વે થઈ સોમ, રસે ભર્યો. ૧૩
- હું વૈશ્વાનરરૂપે સૌ પ્રાણીના દેહમાં રહ્યો;  
 પ્રાણાપાન કરી યુક્ત પચાવું અન્ન ચોવિધ. ૧૪

## અધ્યાય ૧૫મો.]

નિવાસ સૌનાં હૃદયે કરું હું,  
 હું-થી સ્મૃતિ, જ્ઞાન તથા વિવેક;  
 વેદો અધાનો હું જ એક વેદ,<sup>૪</sup>  
 વેદાન્તકર્તા, હું જ વેદવેત્તા. ૧૫

એ છે આ પુરુષો વિશ્વે, પાર્થ, અક્ષર ને ક્ષર,  
 ક્ષર તે સર્વ ભૂતો ને જાણુ અક્ષર નિત્ય જો. ૧૬  
 ઉત્તમ પુરુષ ત્રીજો પરમાત્મા કહેવાય જો;  
 પોષે ત્રિકોકને વ્યાપી તે અવિનાશ ઈશ્વર. ૧૭  
 કાં જો હું ક્ષરથી પાર, અક્ષરથી યે ઉત્તમ;  
 તેથી હું લોક ને વેદે ગણાયો પુરુષોત્તમ. ૧૮  
 જો અમૂઢ મ'ને આમ જાણુતો પુરુષોત્તમ,  
 સર્વ ભાવ વડે, પાર્થ, તે સર્વજ્ઞ મ'ને ભજો. ૧૯

અત્યંત ગૂઢ આ શાસ્ત્ર, તને, નિષ્પાપ ! મેં કહ્યું;  
 તે જાણી બુદ્ધિમાન થાય, ને પામે કૃતકૃત્યતા.<sup>૫</sup> ૨૦

૪. જાણુવા જોવો.

૫. કૃતાર્થતા.

# દેવી અને આસુરી સંપત્તિ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

અભય, સત્ત્વસંશુદ્ધિ<sup>૧</sup>, અવસ્થા જ્ઞાન-યોગમાં<sup>૨</sup>,  
 નિગ્રહ<sup>૩</sup>, દાન, સ્વાધ્યાય, યજ્ઞ, આર્જવ<sup>૪</sup> ને તપ; ૧  
 અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, ત્યાગ, શાંતિ, અપૈશુન્ય<sup>૫</sup>,  
 મૃદુતા, સ્થિરતા, લજ્જા, ભૂતે દયા, અલાલસા; ૨  
 ક્ષમા, અમાન, અદ્રોહ, તેજ, ધૈર્ય, પવિત્રતા:  
 દેવી ભાવ વિષે જન્મે, તેને આ સંપદા મળે. ૩

૧. શુદ્ધિ અને ભાવોની શુદ્ધિ,

૨. જ્ઞાન અને યોગમાં.

૩. ઇન્દ્રિયોનો.

૪. સરળતા.

૫. નિષ્કપટતા, અકૂરતા.

## [અધ્યાય ૧૧મે.]

અજ્ઞાન, માન ને દર્પ,<sup>૧</sup> દંભ, ક્રોધ, કડોરતા:  
આસુરીભાવમાં જન્મે, તેને આ સંપદા મળે. ૪

દૈવી સંપત્તિ દે મોક્ષ, આસુરી બંધકારિણી;  
શોક મા કર, જન્મ્યો તું દૈવી સંપત્તિને લઈ. ૫

દૈવી ને આસુરી બે છે ભૂતોની સૃષ્ટિ આ જગે;  
વિસ્તારે વર્ણવી દૈવી, હવે સાંભળ આસુરી. ૬

આસુરી જન જાણે ના પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિને,  
ન સ્વચ્છતા, ન આચાર, સત્યે ના તેમને વિષે. ૭

કહે તે ન જગે કોય સત્ય, કે મૂળ, કે પ્રભુ;  
અન્યોન્યયોગથી જન્મ્યું, હેતુ કામ વિના નહિ. ૮

આવી તે રાખતા દષ્ટિ હૈયાસૂના, અબુદ્ધિના<sup>૭</sup>,  
કૂરકર્મી, ધરે જન્મ, પ્રજ્ઞક્ષયાર્થ શત્રુઓ. ૯

દુષ્પૂર<sup>૮</sup> કામને સેવે દંભ-માન-મદે ભર્યા;  
મોહે દુરાગ્રહો બાંધી પાપાચારી પ્રવર્તતા. ૧૦

૧. ગર્વની તોછડાઈ. ૭. બાંધી બુદ્ધિના.

૮. પૂરો થાય નહિ તેવા.

## [દેવી અને આશુરી સંપત્તિ]

વહે અપાર ચિંતા તે મૃત્યુએ ઝાલતાં સુધી;  
કામ ભોગ ગણે ધ્યેય, તે જ સર્વસ્વ માનતા. ૧૧

આશાપાશો વડે બાંધ્યા, કામક્રોધપરાયણ;  
ભોગ માટે કરે ઇચ્છા અન્યાયે ધન પામવા. ૧૨

‘આ પામ્યો આજ, ને બીજને કોડ પૂરો કરીશ આ;  
‘આટલું મેળવ્યું દ્રવ્ય, આયે મારું થશે વળી. ૧૩

‘આ વેરી મેં હણ્યો, પાછો બીજાયે હણનાર છું;  
‘હું ઈશ્વર તથા ભોગી, હું સિદ્ધ, બળવાન સુખી. ૧૪

‘હું કુલીન, હું શ્રીમંત, બીજને મારા સમાન કો ?  
‘યજ્ઞું, દઉં તથા મા’ણું’ કહે અજ્ઞાન મોહથી. ૧૫

ભૂલ્યા અનેક તર્કોમાં, ગૂંચાયા મોહજાળમાં;  
આસક્ત કામ ભોગે તે કૂડા નરકમાં પડે. ૧૬

આત્મશ્લાઘી,<sup>૯</sup> ગુમાની તે ધન-માન-મદે ભર્યા  
કરે છે નામના યજ્ઞો દંભથી, વિધિને ત્યજી. ૧૭

૯. આત્મસ્તુતિ કરનારા.

## અધ્યાય ૧૧મો ]

બળ, દર્પ, અહંકાર, કામ ને ક્રોધને વર્યા;  
સ્વ-પર દેહમાં મારો ઈર્ષ્યાથી દ્રોહ તે કરે. ૧૮

એવા દ્વેષી તથા ક્રૂર સંસારે જે નરાધમો,  
તે દુષ્ટોને સદા નાંખું આસુરી યોનિઓ વિષે. ૧૯

આસુરી યોનિ પામેલા, જન્મજન્મમાંતરો વિષે  
મ'ને ન પામતા, તેથી મૂઢો પામે અધોગતિ. ૨૦

કરતા આત્મનો ઘાત નરકદ્વાર આ ત્રણ—  
કામ, ક્રોધ અને લોભ,—તેથી તે ત્યજવાં ત્રણે. ૨૧

તમનાં આ ત્રણે દ્વારો, તેથી મુક્ત થઈ, પછી  
આચરી આત્મનું શ્રેય, દેહી પામે પરંગતિ. ૨૨

છોડીને શાસ્ત્રનો માર્ગ, વર્તે સ્વચ્છંદથી નર,  
નહિ તે સિદ્ધિને પામે, ન સુખે, ન પરંગતિ. ૨૩

માટે પ્રમાણવું શાસ્ત્ર કાર્યકાર્ય ઠરાવવા;  
શાસ્ત્રથી વિધિને જાણી કર્મ આચર તું અહીં. ૨૪

## ગુણથી ક્રિયાઓના ભેદ

અર્જુન બોલ્યા—

શાસ્ત્રના વિધિને છોડી શ્રદ્ધાથી પૂજન કરે,  
તેની નિષ્ઠા શું સાત્ત્વિકી, રાજસી, તામસી કહે? ૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા દેહીઓની સ્વભાવથી,  
સાત્ત્વિકી, રાજસી, ત્રીજી તામસી, સુણ તે સહુ: ૨  
જેવું જે જીવનું સત્ત્વ, શ્રદ્ધા તેવી જ તે વિષે;  
શ્રદ્ધાની પ્રતિમા દેહી, જે શ્રદ્ધા તે જ તે બને. ૩

## અધ્યાય ૧૭મો.]

પૂજતા સાત્ત્વિકો દેવો, રાજસો યક્ષ-રાક્ષસો,  
પૂજે ભૂતગણો, પ્રેતો, ત્રીજા જે તામસી જનો. ૪

શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ને ધોર આચરે તપ જે જનો,  
અહંતા-દંભથી યુક્ત, કામ-રાગ-બળે ભર્યા. ૫

દેહનાં પંચભૂતોને, હૃદયસ્થ મ'ને વળી,  
પીડે જે અબુધો તેના નિશ્ચયો જાણુ આસુરી. ૬

વળી, આહાર સર્વેને ત્રણ પ્રકારનો રુચે;  
તેમ યજ્ઞો, તપો, દાનો સુણુ આ ભેદ સર્વના. ૭

આયુ, સત્ત્વ, બળ, સ્વાસ્થ્ય, સુખ, પ્રીતિ વધારતા,  
રસાળ, રોચક, સ્નિગ્ધ, સ્થિર તે સાત્ત્વિક-પ્રિય. ૮

કટુ, ખાટા, ઘણા ઊના, ખારા, લૂખા, તેજા બળે,  
દે દુઃખ, શોક કે વ્યાધિ, આહારો રાજસ-પ્રિય. ૯

પો'ર ટાઢો, થયો વાસી, ગંધાયો, સ્વાદ ઊતર્યો,  
એઠો, નિષિદ્ધ આહાર, તામસી જનનો પ્રિય. ૧૦



ન રાખી ફળની આશા, માત્ર કર્તવ્ય ઓળખી,  
સ્થિર ચિત્તે કરે યજ્ઞ વિધિપૂર્વક સાત્ત્વિક. ૧૧

રાખીને ફળમાં દષ્ટિ, દંભભાવ વડે વળી,  
જે યજ્ઞ થાય તે જાણુ રાજસી યજ્ઞ તે કહ્યો. ૧૨

ન મંત્રો, વિધિ કે દાન, વિના સર્જ્યેય અન્નને,  
ન શ્રદ્ધાએ દિસે જેમાં, તામસી યજ્ઞ તે કહ્યો. ૧૩

દેવ-દ્વિજ-ગુરુ-જ્ઞાની-પૂજન<sup>૧</sup>, શૌચ<sup>૨</sup>, આર્જવ,  
અહિંસાર્ય, અહિંસાએ, દેહનું તપ તે કહ્યું. ૧૪

અખૂંચતું, સત્ય ને મીઠું, હિતાર્થે વેણુ ઝોલવું;  
તેમ અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય, વાણીનું તપ તે કહ્યું. ૧૫

આત્મનિગ્રહ ને મૌન, મન કેરી પ્રસન્નતા,  
મૃદુતા, ભાવની શુદ્ધિ, મનનું તપ તે કહ્યું. ૧૬

યોગથી, તીવ્ર શ્રદ્ધાથી આચરે આ ત્રણે તપો,  
ન સેવી ફળની આશા, તે કહેવાય સાત્ત્વિક. ૧૭

૧. દેવ-દ્વિજ-ગુરુ અને જ્ઞાનીનું પૂજન.

૨. પવિત્રતા.

## અધ્યાય ૧૭મો ]

સત્કાર-માન-પૂજર્થે કરે જે દંભથી અહીં,  
તપ તે રાજસી જાણુ; એ તો ચંચળ, અધ્રુવ. ૧૮  
દુરાગ્રહે તપે જેઓ પીડીને અંતરાત્મને,  
પરના નાશ કાળે વા, તપ તે તામસી કહ્યું. ૧૯

કશે ના પાડ, તોયે જે દેવાનો ધર્મ ઓળખી,  
યોગ્ય પાત્રે, સ્થળે, કાળે આપે તે દાન સાત્ત્વિક. ૨૦  
ફેડવા પાછલો પાડ, હેતુ વા ફળનો ધરી,  
કે કાચાતા મને આપે, તે ગણ્યું દાન રાજસ. ૨૧  
અપાત્રે દાન જે આપે, અયોગ્ય દેશકાળમાં,  
વિના આદરસત્કાર, તે ગણ્યું દાન તામસ. ૨૨

ओं (૩), તત્, સત્, ત્રણે નામે થાય નિર્દેશ બ્રહ્મનો;  
બ્રાહ્મણો, વેદ ને યજ્ઞો સંન્યા તોણે જ આદિમાં. ૨૩  
તેથી, ઓં (૩) વદી પહેલાં યજ્ઞ-દાન-તપક્રિયા  
બ્રહ્મવાદી તણી નિત્ય પ્રવર્તે વિધિપૂર્વક. ૨૪

તદ્ વડે ફળને ત્યાગી યજ્ઞ ને તપની ક્રિયા,  
વિવિધ દાન કર્મોયે આચરે છે મુમુક્ષુઓ. ૨૫

## [ ગુણથી ક્રિયાઓના લેહ

- સારું ને સત્ય દર્શાવા સત્ શબ્દ વપરાય છે;  
તેમ સત્ શબ્દ યોગ્ય પ્રશંસાયોગ્ય કર્મમાં. ૨૬
- યજ્ઞે, તપે તથા દાને વર્તે તેનેય સત્ કહે;  
તે અર્થે જે થતાં કર્મો તે બધાં પણ સત્ કહ્યાં. ૨૭
- અશ્રદ્ધાથી કર્યું કર્મ, યજ્ઞ, દાન, તપો કર્યાં;  
અસત્ કહેવાય તે સર્વ વ્યર્થ તે બેઉ લોકમાં. ૨૮

## અધ્યાય ૧૮મો

### ગુણ પરિણામો અને ઉપસંહાર

અર્જુન બોલ્યા—

સંન્યાસ તે કહે શાને? ત્યાગનું તત્ત્વ શું વળા ?  
જાણવા ઇચ્છું છું બંને, કહો તેને જુદું જુદું. ૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

છોડે સકામ કર્મોને, જ્ઞાતી સંન્યાસ તે લહે;  
છોડે સર્વેય કર્મોના ફળને, ત્યાગ તે કહ્યો. ૨

દોષરૂપ ત્યજે સર્વે કર્મો, કેા મુનિઓ કહે;  
યજ્ઞ-દાન-તપો ક્યારે ત્યાજ્ય ના, અન્ય તો કહે. ૩

## [ ગુણ પરિણામો અને ઉપસંહાર

ત્યાગ સંબંધમાં, તેથી, સુણ નિશ્ચય જે મુજ;  
ત્રણ પ્રકારના ભેદો ત્યાગના વર્ણવાય છે. • ૪

યજ્ઞ-દાન-તપો કેરાં કર્મો ના લગ્નવાં ઘટે;  
અવશ્ય કરવાં તે તો કરે પાવન સુચને. ૫

કરવાં એય કર્મોને ફળ-આસક્તિને ત્યજી,  
આ ઉત્તમ અભિપ્રાય મારો નિશ્ચિત તે વિષે. ૬

નિયત કર્મનો ક્યારે નહિ સંન્યાસ તો ઘટે;  
મોહથી જે કરે ત્યાગ, તે ત્યાગ તામસી કહ્યો. ૭

દુઃખ કારણ જે કર્મ, કાયકલેશભયે ત્યજે,  
તે કરે રાજસ ત્યાગ, ન પામે ફળ ત્યાગનું. ૮

કર્તવ્યબુદ્ધિથી કર્મ જે કરે નિયમે રહી;  
ત્યજીને ફળ-આસક્તિ, સાત્ત્વિક ત્યાગ જાણુ તે. ૯

ન રાગ ક્ષેમકર્મોમાં, દ્વેષ અક્ષેમનો નહિ;  
તે ત્યાગી સત્ત્વમાં યુક્ત, જ્ઞાનવાન, અસંશયો. ૧૦

સમૂળો કર્મનો ત્યાગ શક્ય ના દેહવાનને;  
કર્મના ફળનો ત્યાગી, તે જ ત્યાગી કથાય છે. ૧૧

## અધ્યાય ૧૮મો.]

સારાં, માહાં તથા મિશ્ર ત્રિવિધ કર્મનાં ફળો,  
અત્યુગી પામતા તેને, સંન્યાસીઓ કદી નહિ. ૧૨

સર્વ કર્મો તણી સિદ્ધિ થાય જે પાંચ કારણે;  
જાણી લે મુજથી તેને—સાંખ્ય સિદ્ધાંતમાં કહ્યાં. ૧૩

અધિષ્ઠાન તથા કર્તા, ત્રીજું વિવિધ સાધનો,  
ક્રિયા નાના પ્રકારોની, દૈવ ત્યાં પાંચમું ભળે. ૧૪

કાયા, વાયા, મને જે જે કર્મને નર આદરે,  
અન્યાયી હોય કે ન્યાયી, તેના આ પાંચ હેતુઓ. ૧૫

સાચું આમ, છતાં કર્તા દેખે જે માત્ર આપને,  
તે દુર્બુદ્ધિ, અસંસ્કારી, તેથી દેખે ન સત્ય તે. ૧૬

નહિ જેને અહંકાર, જેની લેપાય બુદ્ધિ ના,  
આ લોકને હણ્યેયે ના હણે, અંધાય તે નહિ. ૧૭

જ્ઞાન, જ્ઞેય તથા જ્ઞાતા,—કર્મનાં ત્રણ પ્રેરકો;  
સાધનો, કર્મ ને કર્તા—કર્મનાં ત્રણ પોષકો. ૧૮

જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તા—ગુણોથી ત્રણ જાતનાં  
વર્ણવ્યાં સાંખ્યસિદ્ધાંતે, સુણુ તેને યથાર્થ તું. ૧૯

## [ ગુણ પરિણામો અને ઉપસંહાર

જેથી દેખે યધાં ભૂતે એક અવ્યય ભાવને,  
અવિભક્ત વિભક્તોમાં; જાણુ તે જ્ઞાન સાત્ત્વિક. ૨૦

જે જ્ઞાને સર્વ ભૂતોમાં નાના ભાવો જુદા જુદા  
જાણુતો ભેદને પાડી, જાણુ તે જ્ઞાન રાજસ. ૨૧

અદ્ય, આસક્ત, જે દેખે પૂર્ણ-શું એક કાર્યને,  
જેમાં ન તત્ત્વ કે હેતુ, જાણુ તે જ્ઞાન તામસ. ૨૨

નિયમેહું, અનાસક્ત, રાગદ્વેષ વિના કયું,  
ન સેવતાં ક્ષેત્રજ્ઞાને, સાત્ત્વિક કર્મ તે કહ્યું. ૨૩

મનમાં કામના સેવી, વા અહંકારથી કયું,  
ધણી જંજળથી જેને, રાજસ કર્મ તે કહ્યું. ૨૪

પરિણામ તથા હાનિ, હિંસા, સામર્થ્ય ના ગણી,  
આદરે મોહથી જેને, તામસ કર્મ તે કહ્યું. ૨૫

નિઃસંગી, નિરહંકારી, ધૃતિ-ઉત્સાહથી ભર્યો,  
નિર્વિકારી યશ-હાણે, કર્તા સાત્ત્વિક તે કહ્યો. ૨૬

રાખી, કર્મફલાકાંક્ષી, લોભી, અસ્વચ્છ, હિંસક,  
હર્ષશોકે ભરેલો જે, કર્તા રાજસ તે કહ્યો. ૨૭

## અધ્યાય ૧૮મો.]

અધડ<sup>૧</sup>, ક્ષુદ્ર, ગર્વિષ્ઠ, અકર્મી, શદ્, આળસુ,  
શોગિયો, દીર્ઘસૂત્રી જે, કર્તા તામસ તે કહ્યો. ૨૮

બુદ્ધિ ને ધૃતિના ભેદો ગુણોથી ત્રણ જાતના,  
સંપૂર્ણ વર્ણવું તેને સુણજે વિગતે જુદા. ૨૯

પ્રવૃત્તિ શું, નિવૃત્તિ શું, કાર્યાકાર્ય, ભયાભય,  
અંધ શું, મોક્ષ શું જાણે, ગણી તે બુદ્ધિ સાત્ત્વિક. ૩૦

ધર્માધર્મ તણો ભેદ, તેમ કાર્ય-અકાર્યનો,  
અયથાર્થપણે જાણે, ગણી તે બુદ્ધિ રાજસી. ૩૧

અજ્ઞાને આવરેલી જે ધર્મ માને અધર્મને,  
સર્વને અવળું પેષે, ગણી તે બુદ્ધિ તામસી. ૩૨

મન-ઇન્દ્રિય-પ્રાણોની ક્રિયાની ધારણા રહે,  
અનન્યયોગથી તેને, સાત્ત્વિકી ધૃતિ જાણવી. ૩૩

ધર્મે, અર્થે તથા કામે જે વડે ધારણા રહે  
આસક્તિ ને ક્ષેપ્તછાથી, રાજસી ધૃતિ તે ગણી. ૩૪

---

૧. અણધડ.



જે વડે ભય ને નિદ્રા, શોક, ખેદ તથા મદ  
ને દુર્બુદ્ધિ નહીં છોડે, તામસી ધૃતિ તે ગણી. ૩૫

સુખનાયે ત્રણે ભેદો હવે વર્ણવું, સાંભળ :  
અભ્યાસે રાયતો જેમાં દુઃખનો નાશ તે કરે. ૩૬

આરંભે ઝેર જેવું જે, પરિણામે સુધા સમું,  
ઊપજે આત્મબુદ્ધિના પ્રસાદે<sup>૨</sup> સુખ સાત્ત્વક. ૩૭

આરંભે જે સુધા જેવું, અંતમાં ઝેરના સમું,  
વિપયેન્દ્રિય સંયોગે ઊપજે સુખ રાજસ. ૩૮

આરંભે અંતમાંયે જે સુસ્તી<sup>૩</sup>-આળસ-ઝિંઘથી  
આત્માને મોહમાં નાંખે, તામસી સુખ તે ગણ્યું. ૩૯

નથી કેા સત્ત્વ પૃથ્વીમાં, સ્વર્ગે દેવો વિષે વળી,  
જે હોય ગુણથી મુક્ત ત્રણ આ પ્રકૃતિ તણા. ૪૦

આહારો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો ને શૂદ્રોના ગુણો જુદા  
સ્વભાવે ઊપજ્યા, તેણે પાડ્યા છે ભેદ કર્મના. ૪૧

૨. પ્રસન્નતામાંથી.

૩. ગફલત, પ્રમાદ.

## અધ્યાય ૧૮મો ]

શાંતિ, તપ, ક્ષમા, શૌચ, શ્રદ્ધા, નિગ્રહ, આર્જવ,  
જ્ઞાન, વિજ્ઞાન—એ કર્મો બ્રાહ્મણોના સ્વભાવથી. ૪૨

શૌચ, તેજ, પ્રજ્ઞરક્ષા, યુક્તી ભાગવું નહિ,  
દક્ષતા, ધૈર્ય ને દાન — ક્ષાત્ર કર્મો સ્વભાવથી. ૪૩

ખેતી, વેપાર, ગોરક્ષા — વૈશ્ય કર્મો સ્વભાવથી;  
સેવાભાવ ભર્યાં કર્મો — શૂદ્રોનાં તે સ્વભાવથી. ૪૪

સ્વકર્મમાં રહી પ્રેમે સિદ્ધિને નર પામતો;  
સિદ્ધિને મેળવે જેમ સ્વકર્મરત, તે સુણુ. ૪૫

જેથી પ્રવર્તતાં ભૂતો, જે વડે વ્યાપ્ત આ બધું;  
તેને સ્વકર્મથી પૂજી સિદ્ધિને નર મેળવે. ૪૬

રૂડો સ્વધર્મ જિજ્ઞાસે સુસેવ્યા પરધર્મથી;  
સ્વભાવે જે ઠરે કર્મ, તે કર્યે પાપ ના થતું. ૪૭

સહજ કર્મમાં દોષ હોય તોયે ન છોડવું;  
સર્વ કર્મે રહે દોષ, ધુમાડો જેમ અગ્નિએ. ૪૮

## [ ગુણ પરિણામો અને ઉપસંહાર

આસક્ત નહિ જે કયાંય, જિતાત્મા, નિઃસ્પૃહી વળી  
નૈષ્કર્મ્યની પરં સિદ્ધિ તેને સંન્યાસથી મળે. ૪૯

પામીને સિદ્ધિને એમ, જે રીતે બ્રહ્મ મેળવે;  
સંક્ષેપે સુણુ તે રીત, નિષ્ઠા જે જ્ઞાનની પરં. ૫૦

પવિત્ર બુદ્ધિને રાખે, ધૃતિથી મન નિગ્રહે,  
શબ્દાદિ વિષયો ત્યાગે, ને રાગદ્વેષને હણે; ૫૧

એકાંતે રહે, જમે થોડું, ધ્યાનયોગ સદા કરે,  
જીતે કાયા-મનો-વાયા, દૃઢ વૈરાગ્યને ધરે; ૫૨

બળ, દર્પ, અહંકાર, કામ, ક્રોધ, પરિગ્રહ—  
છોડી, નિર્મમ જે શાંત, તે પામે બ્રહ્મભાવને. ૫૩

બ્રહ્મનિષ્ઠ, પ્રસન્નાત્મા, આશા કે શોક ના કરે,  
પામે મારી પરાભક્તિ થયેશે સમદષ્ટિ તે. ૫૪

ભક્તિએ તત્ત્વથી જાણે જેવો ને જેમ હું રહું;  
તત્ત્વથી મુજને જાણી, તે મળે મુજમાં પછી. ૫૫

કરતો સર્વ કર્મોયે સદા તે મુજ આશ્રિત  
અનાશી શાશ્વત સ્થાન પામે મારા અનુગ્રહે. ૫૬

## અધ્યાય ૧૮મો.]

- મ'ને અર્પી બધાં કર્મો મનથી, મત્પરાયણ  
બુદ્ધિયોગે રહી જોડ મારામાં ચિત્તને સદા. ૫૭
- મત્ચિત્તે<sup>૪</sup> તરશે સર્વે દુઃખો મારા અનુગ્રહે,  
ન સુણે જો અહંકારે, નિશ્ચે તું નાશ પામશે. ૫૮
- જો અહંકારને સેવી માનતો કે 'લડું નહિ'  
તે તારો નિશ્ચય વ્યર્થ, પ્રકૃતિ પ્રેરશે તને. ૫૯
- બંધાયેલો સ્વકર્મોથી, જે નિર્માયાં સ્વભાવથી;  
મોહથી ધમ્મતો ના જે, અવશે તે કરીશ તું. ૬૦
- વસતો સર્વ ભૂતોનાં હૃદયે પરમેશ્વર,  
માયાથી ફેરવે સૌને, જાણે કે યંત્રમાં ધર્યાં. ૬૧
- શરણે સર્વભાવે જા તેને, તેના અનુગ્રહે  
પામીશ તું પરં શાંતિ વળી, શાશ્વત સ્થાનને. ૬૨
- આત્મ આ સારમાં સાર જ્ઞાન મેં તુજને કહ્યું;  
તેને પૂરું વિચારીને કર ધમ્મજ્ઞાનુસાર તું. ૬૩

---

૪. મારામાં ચિત્ત રાખ્યાથી.

## [ ગુણ પરિણામો અને ઉપસંહાર

વળી, આ સારમાં સાર, સુણ, વેણ પરં મુજ,  
મ'ને અત્યંત વ્હાલો તું, તેથી તારું કહું હિત. ૬૪  
મ'ને દે મન ને ભક્તિ, મ'ને પૂજ, મ'ને નમ;  
મ'ને જ પામશે નિશ્ચે, પ્રિયને કોલ એ દઉં. ૬૫  
છોડીને સઘળા ધર્મો, એક લે શરણું મુજ,  
હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવીશ, અશોક<sup>પ</sup> થા. ૬૬

તપ ના, ભક્તિ ના જેમાં, ન સેવા શ્રવણે રુચિ;  
ને જે નિંદે મ'ને તેને કહેવું ના જ્ઞાન આ કદી. ૬૭

જે આ જ્ઞાન મહાગૂઢ આપશે મુજ ભક્તને  
કરી મારી પરાભક્તિ મ'ને નિશ્ચય પામશે. ૬૮  
તેનાથી કો વધારે ના મારું પ્રિય કરે અહીં;  
વધુ ના થાય કો તેથી મુજને જગમાં પ્રિય. ૬૯  
શીખી વિચારશે જે આ ધર્મસંવાદ આપણો,  
મારી પૂજ કરી તેણે જ્ઞાનયજ્ઞથી, માનું હું. ૭૦

---

પ. શોક વિનાનો.

## અધ્યાય ૧૮મો.]

જે શ્રદ્ધાવાન નિષ્પાપ માનવી સુણુશેય આ,  
તેયે છૂટી જશે લોકે પુણ્યવાન તણા શુભ. ૭૧

પાર્થ, શું સાંભળ્યું તેં આ સર્વ એકાગ્ર ચિત્તથી ?  
તારા અજ્ઞાનનો મોહ પામ્યો વિનાશ શું હવે ? ૭૨

**અર્જુન બોલ્યા—**

તમ અનુગ્રહે, દેવ, નાશ્યો મોહ, મળી સ્મૃતિ,  
નિઃશંક સ્થિતિને પામ્યો, કહો તેમ કરીશ હું. ૭૩

**સંજય બોલ્યા—**

કૃષ્ણાર્જુન મહાત્માનો સાંભળ્યો મેં, મહીપતે,  
આવો અહ્ભુત સંવાદ, જેથી રોમ થતાં ખડાં. ૭૪

મેં આ યોગ પરં ગૂઢ સુણ્યો વ્યાસ-અનુગ્રહે,  
મુખથી બોલતાં સાક્ષાત્ કૃષ્ણ યોગેશ્વરે સ્વયં. ૭૫

આ કૃષ્ણાર્જુન સંવાદ મહા અહ્ભુત, પાવન,  
સ્મરી સ્મરી મ'ને થાય હર્ષ તેનો ફરી ફરી. ૭૬

સ્મરી સ્મરીય તે રૂપ, હરિનું અતિ અહ્ભુત,  
મહા આશ્ચર્ય પામું ને હર્ષ પામું ફરી ફરી. ૭૭

[ ગુણ્ય પરિણામો અને ઉપસંહાર

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ, જ્યાં અર્જુન ધનુર્ધર;  
મારો મત વિભૂતિ, શ્રી, ૭ વિજય, ધ્રુવનીતિ ત્યાં ૭૮

---

૬. ઐશ્વર્ય. ૭. લક્ષ્મી.

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો ગીતા-ધ્વનિ  
નામે અનુવાદ સંપૂર્ણ.

